

Η ΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Αβέρωφ-Τοσίτσας Ε., Αβέρωφ Τ., Αράπογλου Μ.,
Αρράς Μ., Βρέλλης Π., Γεωργάκης Γ., Γήτας Μ.,
Δέμος Α., Δερέκα Α., Εργολάβος Σ., Ζιωγάνας Β.,
Θεοδώρου Ι., Θεοδώρου Ν., Θεοχάρης Ι., Κανάτσης Τ.,
Καραβίδας Γ., Καραγιώργος Π., Κασαγιάννη-Ρίζου Α.,
Κατσαλίδας Ν., Καψυμένος Ε., Κολοβός Ε., Κόντης Σ.,
Κοσμοπούλου Α., Κουρμαντζή Ε., Κυριακίδης Π.,
Κωστόπουλος Μ., Λιάρου-Αργύρη Ε., Λίτος Α.,
Λυμπερόπουλος Γ., Μαρνέλη Π., Μασσαλάς Χ., Μέγα Β.,
Μότσιος Γ., Μούλιας Ν., Μπάδα Κ., Μπαλτά Γ.,
Μπουρατζή-Θώδα Α., Μπουσμπούκης Α., Μυλωνάς Γ.,
Νιτσιάκος Β., Νούτσος Π., Ντίνος Γ., Παλιούρας Α.,
Παπαδοπούλου Δ., Παππάς Σ., Παρθενίου Γ.,
Περυσινάκης Ι., Πορτολομαίου-Λάζου Μ., Ράιος Δ.,
Ρόκου Β., Σαρδελής Κ., Σαρηγιάννης Α., Σιούλης Τ.,
Σκαλτσογιάννης Π., Σκαργιώτης Μ., Τέντας Ν.,
Τζιόβας Π., Τζουβάρα-Σούλη Χ., Τρίτος Μ., Τσέφας Κ.,
Τσίνας Π., Υφαντής Ν., Φωτιάδου Ε., Χατζάρα-Σουκαρέλη Ο.,
Χρήστου Κ., Στεφάνου Τ.

Λ. Βρανούσης, Κίμων Τζάλλας, Φρίξος Τζιόβας

Agolli D, Anonymus, Barret H, Bergsdorf W, Blaga L,
Cambpell W, Haliti F, Horatius, Ильф И., Kadare I,
Keli V, Кольцов М, Лиходеев Л, Pillat I, Quasimodo S.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΡΑΪΟΣ

ΓΛΩΣΣΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΑΠΟ ΤΟ ΓΡΕΒΕΝΙΤΙ
ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ ΣΤΟΝ *ΑΛΙΑ*, Ι¹

Η παρούσα ανακοίνωση κινείται στην περιφέρεια της θεματολογίας των Συνεδρίων Μετσοβίτικων Σπουδών, αφιερωμένων κατά κύριο λόγο στην ιστορία και την παράδοση του Μετσόβου και των χωριών που ανήκουν στη σημερινή επαρχία του ή αποτελούσαν κομμάτι της τέως εξαρχίας του. Ωστόσο αρκετές από τις πτυχές του θέματος που θα αναπτυχθεί στη συνέχεια ενδιαφέρουν, πιστεύουμε, αν όχι στον ίδιο, τουλάχιστον σε κάποιο σημαντικό βαθμό, τον ευρύτερο βλαχόφωνο χώρο της Πίνδου.

Για τους λιγότερο “μυημένους” διευκρινίζουμε πως το Γρεβενίτι, ένα από τα μεγαλύτερα και γνωστότερα χωριά του σημερινού Δήμου Ανατολικού Ζαγορίου, συγκαταλέγεται ανάμεσα στους τελευταίους θύλακες επιβίωσης του λατινογενούς ιδιώματος των βλάχικων ή αρω(ο)μούνικων (αρουμούνικων)². Η συγκέντρωση και ανάλυ-

¹ Ανακοίνωση που έγινε στο Δ΄ Συνέδριο Μετσοβίτικων Σπουδών (Μέτσοβο, 1-3 Σεπτεμβρίου 2000), όπου μας δόθηκε η ευκαιρία να παρουσιάσουμε ένα θέμα που απασχολούσε σταθερά τη σκέψη μας τα τελευταία χρόνια, ήταν όμως δύσκολο να χωρέσει στα διαλείμματα της Κλασικής Φιλολογίας που υπηρετούμε με την ιδιότητα του πανεπιστημιακού δασκάλου και ερευνητή.

² Οι γλωσσικοί όροι βλάχικα και αρωμούνικα χρησιμοποιούνται εδώ χωρίς ουσιαστική νοηματική διάκριση, για να χαρακτηρίσουν το λατινογενές ιδίωμα που αποτελούσε για πολλά χρόνια τη δεύτερη γλώσσα πολλών ορεινών πληθυσμών της Πίνδου. Για την καταγωγή αυτών των όρων, τη χρήση και την ιστορία τους βλ. μεταξύ άλλων Α. Κεραμ.όπουλλου, *Τί είναι οι Κουτσόβλαχοι*, Αθήνα 1939, σελ. 7 κ. εξ. Του ίδιου, “Βλάχοι”, στον τμητικό τόμο *Προσφορά εις Στίλπωνα Π. Κυριακίδη επί τη είκοσιπενταετηρίδι τῆς Καθηγεσίας αὐτοῦ (1926-1951)*, Θεσσαλονίκη 1953, σελ. 326-344 (με άλλη βιβλιογραφία). Τ. Κατσουγιάννη, *Περὶ τῶν Βλάχων τῶν ἑλληνικῶν χώρων*, Α΄: Συμβολή εις τὴν ἔρευναν περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Κουτσοβλάχων, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 16 κ. εξ. (“Περὶ τῆς ἔτυμολογίας τοῦ ὀ-

ση των ποικίλων γλωσσικών και διαλεκτικών στοιχείων της περιοχής (καθημερινή γλώσσα-διγλωσσία, προσωπώνυμια, παρωνύμια, τοπωνύμια κ. ά.), η μελέτη της γεωγραφικής τους κατανομής και η συγκριτική σπουδή τους με ανάλογα στοιχεία γειτονικών οικισμών συνιστούν επείγοντα desiderata της έρευνας. Η συνεχώς επιταχυνόμενη συρρίκνωση του ντόπιου πληθυσμού, η εγκατάλειψη του πατροπαράδοτου τρόπου ζωής, ο μαρασμός της γεωργίας, της κτηνοτροφίας ή της υφαντουργίας, χωρίς διαφαινόμενη ελπίδα αναστροφής αυτής της πορείας, και πάνω από όλα ο βέβαιος θάνατος των βλάχικων³, της

νόματος Βλάχος"). 38 κ. εξ. Α. Γ. Λαζάρου, 'Η Αρωμουνική και αί μετά τής Έλληνικής σχέσεις αυτής, διδακτ. διατρ., Αθήνα 1976·²1986, σελ. 126-127 ("Το έτυμον του όρου Βλάχος"). 128 κ. εξ. ("Η πολυωνυμία των Βλάχων") = γαλλ. μετάφρ. Μ.-Η. Blanchaud: Α. Λαζάρου, *L'aroumain et ses rapports avec le grec*, Θεσσαλονίκη 1986 (IBS 206), σελ. 74-75 ("L'étymologie du terme Valaque"). 76 κ. εξ. ("La polyonymie des Valaques"). Του ίδιου, "Αρωμουνική ανθρωπωνυμία", στα Πρακτικά του Β' Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού χώρου (Ηπειρος - Μακεδονία - Θράκη) 13-15 Απριλίου 1978, Θεσσαλονίκη 1983 (IMXA 159), σελ. 157-158, υποσημ. 1-2 (αναδημ. στο βιβλίο του ίδιου, *Βαλκάνια και Βλάχοι*, Αθήνα 1993, σελ. 221-222, υποσημ. 1-2). Του ίδιου, "Des origines de l'aroumain et de ses rapports avec les langues environnantes", στον συλλογικό τόμο (με εκδότη τον Rupprecht Rohr): *Die Aromunen. Sprache - Geschichte - Geographie. Ausgewählte Beiträge zum Ersten Internationalen Kongress für aromunische Sprache und Kultur in Mannheim vom 2.-3. September 1985*, Hamburg 1987 (= *Balkan-Archiv, Neue Folge, Beiheft, Band 5*), σελ. 72-87 (στις παραπάνω εργασίες παρατίθεται πλούσια προγενέστερη βιβλιογραφία). Του ίδιου, "Επιλεγόμενα", στο βιβλίο του Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσα, *Η πολιτική πλευρά του κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Τρίκαλα³ 1992, σελ. 224-225 ("Τί σημαίνουν οι όροι Aroumains, Vlaques [Valaques, Vlachs], Macédoromans;"). Α. Μ. Κολτσίδα, *Οι Κουτσοβλάχοι, Εθνολογική και λαογραφική μελέτη*, I, Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 13-22 ("Ετυμολογία του ονόματος Βλάχος"). Μ. Ν. Ρωμανού, "Απόψεις και θέσεις για το όνομα, την καταγωγή και τη γλώσσα των Κουτσοβλάχων", ανάπτυπο από τον τόμο "Μνήμη" Γεωργίου Ι. Κουρμούλη, Αθήνα 1983, σελ. 1-31. Ν. Κατσάνη, "Εισαγωγή" στην ελλην. μετάφρ. του βιβλίου των Α. J. B. Wace - M. S. Thompson, *Οι νομάδες των Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη 1989, σελ. ιθ' κ. εξ. Ν. Β. Καρατζένη, *Οι νομάδες κτηνοτρόφοι των Τζουμέρκων*, Άρτα 1991, σελ. 21 κ. εξ. ("Βλάχοι: Προέλευση και σημασία του όρου"). Φ. Ε. Κιλιπέρη, "Αρμάνοι", οι βλαχόφωνοι της ελληνικής χερσονήσου, Λάρισα 1994 (σελ. 9 κ. εξ.).

³ Η απαισιόδοξη αυτή πρόβλεψη, που επαληθεύεται δυστυχώς στις μέρες μας,

δεύτερης ζωντανής γλώσσας του χωριού, η οποία κυριαρχούσε πριν από λίγες δεκαετίες στην καθημερινή ζωή των κατοίκων του, εκπέμπουν απεγνωσμένα σήματα κινδύνου προς κάθε ευαίσθητο αυτί. Η διάσωση των εύθραυστων άγραφων μαρτυριών μιας μακρόχρονης παράδοσης από τον οριστικό και πλήρη αφανισμό δεν αντέχει άλλες αναβολές, πολύ περισσότερο που ο δρόμος αυτός (όπως είχε υπογραμμίσει παλαιότερα και ο αείμνηστος Λ. Βρανούσης αναφερόμενος στα τοπωνύμια⁴) αποτελεί μίαν από τις ελάχιστες, αν όχι τη μοναδική μας ελπίδα για αναζήτηση πληροφοριών (ή και απλών ενδείξεων), που θα μπορούσαν να συμπληρώσουν τα μεγάλα χάσματα της ιστορίας του Γρεβενιτίου και της ευρύτερης περιοχής: χάσματα που διευρύνθηκαν απελπιστικά μετά το κάψιμο του χωριού, μαζί με όλους σχεδόν τους πολιτισμικούς θησαυρούς του, τα οικογενειακά κειμήλια και τις ιστορικές πηγές⁵, από τα γερμανικά κατακτητικά στρατεύματα⁶.

"ανοίγει" την εισαγωγή του καλύτερου ως σήμερα λεξικού της βλάχικης γλώσσας (T. Parahagi, *Dictionarul dialectului Aromân general și etimologic: Dictionnaire aroumain [Macédo-roumain] général et étymologique*, Bucuresți ²1974, σελ. 5). Δυστυχώς, όπως είχε υπογραμμίσει παλαιότερα ο E. Meillet (*BSL* 29, 1929, 3, σελ. 77) η εξέλιξη του πολιτισμού προκαλεί μοιραία την εξαφάνιση γλωσσών που ομιλούνται από ολιγομελείς και με ασήμαντη επιρροή πληθυσμιακές ομάδες, καθώς οι γλώσσες αυτές υποχωρούν κάτω από την καθημερινή πίεση του κυρίαρχου σε κάθε κοινωνία γλωσσικού οργάνου, με αποτέλεσμα να έχουμε αδιάλειπτα (σήμερα μάλιστα με μεγαλύτερη από κάθε άλλη φορά ταχύτητα) "ολικές εκλείψεις" γλωσσών ή διαλέκτων. Βλ. και Κ. Ντίνα, *Το κουτσοβλάχικο ιδίωμα της Σαμαρίνας. Φωνολογική ανάλυση*, Διδακτ. διατρ., Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 1.

⁴ Βλ. επίσης τη μελέτη μας "Τοπωνυμικά Ι", που δημοσιεύτηκε στην ΕΕΦΣΠ Δωδώνη, *Φιλολογία* 19 (1990) σελ. 226.

⁵ Εκτός από τις βάρβαρες και έν ψυχρῶ εκτελέσεις ανδρών, γυναικών και μικρών παιδιών, η συμφορά του χωριού συμπληρώθηκε με την πυρπόληση και τον αφανισμό παραδοσιακών κτηρίων, ανεκτίμητων αγιογραφιών και εικόνων, εντυπωσιακών υφαντών και ενδυμασιών, πολύτιμων οικιακών σκευών, μοναδικών αρχείων, χειρογράφων και βιβλίων, προικοσυμφώνων και άλλων "δικαιοπρακτικών" εγγράφων. Περισσότερα γι' αυτήν την καταστροφή στο βιβλίο του αυτόπτη μάρτυρα Χ. Δ. Ρογκότση, *Το Γρεβενίτι στην αντίσταση*, Γιάννενα 1998, σελ. 149 κ. εξ.

⁶ Ας μας επιτραπεί να σημειώσουμε εδώ δύο σημαντικές στιγμές της ιστορίας του χωριού: Δύο ιστορικές συμβολικές πράξεις μεταμέλειας και απόδοσης φόρου τιμής από ένα κομμάτι της σημερινής γερμανικής νεολαίας προς τα αθώα θύματα της ναζιστικής θηριωδίας. Η πρώτη σημειώθηκε την Πέμπτη 5-10-1995, όταν, στα

* *

Ο πλούτος του υλικού επέβαλε αναγκαστικά την περικοπή ορισμένων θεμάτων που είχαμε σκεφτεί αρχικά να συμπεριλάβουμε στην παρούσα ανακοίνωση, όπως τα ανθρωπώνυμια (βαφτιστικά, οικογενειακά, παρωνύμια) και τα τοπωνύμια: θα περιοριστούμε έτσι στην παρουσίαση μιας σειράς σκέψεων, κριτικών παρατηρήσεων και βελτιωτι-

πλαίσια εκπαιδευτικής εκδρομής στη Β. Ελλάδα, 30/μελής ομάδα φοιτητών του Τομέα Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας του γερμανικού Παν/μίου του Mannheim, με επικεφαλής τον ιστορικό Heinz A. Richter και τον αρχαιολόγο Reinhard Sturperich έφτασε στο Γρεβενίτι και τίμησε τα θύματα των γερμανικών στρατευμάτων κατοχής. Σε σύντομο λόγο του ο H. Richter εξέφρασε μεταξύ άλλων τη βαθιά λύπη των μελών της ομάδας του για τους βανδαλισμούς και τις εκτελέσεις των ναζί και ευχήθηκε να μην ξαναζήσει ποτέ το χωριό (αλλά και καμιά άλλη περιοχή του κόσμου) ανάλογες τραγικές στιγμές. Πριν φύγουν, πολλοί γερμανοί φοιτητές, συγκλονισμένοι από τη μοναδική εμπειρία που τους επέτρεψε να συνειδητοποιήσουν από κοντά αυτά τα εγκλήματα, ζήτησαν δακρυσμένοι συγγνώμη και ευχαρίστησαν θερμά τους ντόπιους για τη μεγαλόψυχη φιλοξενία τους. Σαν ένα μικρό "αντίδωρο" οι φιλοξενούμενοι πρόσφεραν στον Πρόεδρο της Κοινότητας έναν τόμο αφιερωμένο στην πόλη του Mannheim με τις υπογραφές τους.

Σε συνέχεια αυτής της πρώτης επίσκεψης, το Σάββατο 11-5-1996 ο Δήμαρχος του Mannheim Lotthar Mark, γνωστός για τους αγώνες του κατά του ναζισμού, επισκέφτηκε και αυτός το Γρεβενίτι, συνοδευόμενος από τους εμπνευστές αυτής της κίνησης H. Richter και R. Sturperich, τους εβραϊκής καταγωγής καθηγητές St. Bowmann (Cincinnati) και J. Humphrey (Cambridge), τους Έλληνες καθηγητές Ιωάννη Μπένο (Ludwigshafen), Μηνά Χρυσό (Heidelberg), μία γερμανίδα δημοσιογράφο και μέλη ΔΕΠ του Τμήματος Φιλολογίας του Παν/μίου Ιωαννίνων, για να καταθέσει λίγα λουλούδια στο κενοτάφιο των εκτελεσθέντων συμπατριωτών μας, αποτιόντας έτσι ελάχιστο φόρο τιμής στα άτυχα θύματα της ναζιστικής βαρβαρότητας. Στη διάρκεια του δείπνου που παρέθεσαν οι τοπικές αρχές στους επισκέπτες τους, ο δήμαρχος του Mannheim ευχαρίστησε για τη φιλοξενία, ευχήθηκε να μην επαναληφθούν ποτέ τέτοιες θηρωδίες, υποσχέθηκε τη φιλία της πόλης του και σε ανταπόδοση της φιλοξενίας προσκάλεσε τον Πρόεδρο της Κοινότητας (†) Δ. Θεοδώρικα να επισκεφτεί το Mannheim. Για περισσότερες λεπτομέρειες παραπέμπουμε στις δύο ανταποκρίσεις μας που δημοσιεύτηκαν στην πολύτιμη δημοσιογραφική φωνή της Αδελφότητας Γρεβενιτίου *Το Γρεβενίτι*, αριθμ. φύλλ. 9 (Ιανουάρ. 1996), σελ. 2 και 9 ("Προσκύνημα Γερμανών φοιτητών στο κενοτάφιο των εκτελεσθέντων από τα γερμανικά στρατεύματα κατοχής" και αριθμ. φύλλ. 11 (Ιούλ. 1996), σελ. 1 ("Ο Δήμαρχος του Mannheim προσκυνητής στο Γρεβενίτι").

κών προτάσεων με αφορμή τη σχετικά πρόσφατη δημοσίευση ενός γλωσσικού άτλαντα της περιοχής με τίτλο *Aromunischer Sprachatlas*.

Η δημοσίευσή του (που άρχισε το 1985 στο Αμβούργο από τους Wolfgang Dahmen και Johannes Kramer⁷ με την οικονομική ενίσχυση της Γερμανικής Επιστημονικής Εταιρείας Deutsche Forschungsgemeinschaft) συνιστά αναμφίβολα ένα σημαντικό βήμα για τη συγκριτική μελέτη του βλάχικου ιδιώματος στην Κεντρική και Βορειοδυτική Ελλάδα⁸. Ο πρώτος τόμος που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια, έργο ερευνητικής ομάδας υπό την καθοδήγηση του J. Kramer, εμφανίζει τις αρετές και τα ελαττώματα κάθε “πρώτης προσπάθειας”: είναι δηλ. εξαιρετικά πολύτιμος και συνάμα επικίνδυνος:

Πολύτιμος⁹ γιατί προσφέρει μια πρώτη παραστατική εικόνα της γεωγραφικής κατανομής ενός βασικού αρωμούνικου λεξιλογίου

⁷ Wolfgang Dahmen – Johannes Kramer, *Aromunischer Sprachatlas, Atlasul lingvistic arumân (ALiA)*, I (Redaktion: Johannes Kramer, Mitarbeiter: Klaus-Jürgen Fiacre - Rainer Schlösser - Beate Wild), Hamburg 1985 (= *Balkan - Archiv, Neue Folge - Beiheft, Band 4, I*).

⁸ Απομένουν βέβαια να γίνουν και άλλα πολλά τέτοια βήματα και κυρίως σωστά. Έγκυρα και αξιοποιήσιμα στοιχεία για την ιστορία κάθε βλαχόφωνου χωριού ή οικισμού μπορούν να συναχθούν μόνον από τη γενικότερη μελέτη της γλώσσας του (λεξιλόγιο, σύνταξη, ιδιωματισμοί, τραγούδια κλπ.), καθώς στενότεροι γλωσσικοί σύνδεσμοι μπορεί να σημαίνουν και στενότερη πολιτισμική συγγένεια ή καταγωγή. Για παράδειγμα στο Γρεβενίτι, παρόλο που για μεγάλο χρονικό διάστημα τα βλάχικα ήταν η πρώτη γλώσσα στην καθημερινή επικοινωνία των κατοίκων, δεν ενθυμούμαστε να τραγουδήθηκαν ποτέ (1950-2000) σε γάμους και πανηγύρια βλάχικα τραγούδια (βλ. ωστόσο πιο κάτω, υποσημ. 30), όπως συμβαίνει ως σήμερα στη Βοβούσα ή το Μέτσοβο. Επίσης στο χωριό Μηλιά υπάρχει η τάση να προστίθεται στην εκφορά των τοπωνυμίων η δεικτική αντωνυμία *ațelu, ațea!* (< λατ. ecce + *illus, illa: T. Parahagi, *Dictionarul dialectului Aromân*, σελ. 239):

Λ'άπ'ατσεά ράτσε, Λ'αρί'ουλου ατσέλου μάρλε, Λ'αρί'ουλου ατσέλου ν'ίκλου, Λα κεάτρα ατσεά λάια, Λα λιβάντε ατσεά βᾱκουφεάσκα κλπ. (βλ. Κ. Οικονόμου, “Συμβολή στην αρωμούνικη ονοματολογία. Τα τοπωνύμια του χωριού Μηλιά Μετσόβου”, στο περιοδ. *Ονόματα. Revue onomastique* 12, 1988, σελ. 385, 386, 390 και 405, σημ. 12),

κάτι που δεν παρατηρείται στα βλαχόφωνα χωριά του Ανατολικού Ζαγορίου.

⁹ Για μια συνοπτική έκθεση της σημασίας ενός γλωσσικού άτλαντα βλ. E. Coseriu, *Η Γλωσσογεωγραφία* (μετάφρ. από τα ισπαν. Κ. Μηνά), Θεσσαλονίκη

138 λέξεων¹⁰ σε 96 βλαχόφωνα χωριά της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας (ιδιαίτερα της Δυτικής και Κεντρικής)¹¹, 41 από τα οποία ανήκουν στον ορεινό όγκο της Πίνδου (α-

1982 (ΙΝΣ, Ιδρ. Μ. Τριανταφυλλίδη), σελ. 37 κ. εξ.

¹⁰ Το λεξιλόγιο που επιλέχτηκε (με γενικό πρότυπο το γνωστό έργο που εκδόθηκε από τον A. Wejnien, *Atlas linguarum Europae, ALE, Premier questionnaire*, Nimègue 1973), περιλαμβάνει δείγματα που αναφέρονται σε:

Συνηθισμένα καιρικά φαινόμενα και ουράνια σώματα (ανατολή και δύση ηλίου, ανεμοφύσημα, καλοκαιρία, κακοκαιρία, αστραπή, μπουμπουνητό, καταχνιά, σύννεφο, βροχή, χιόνι, χαλάζι, ουράνιο τόξο || ήλιος, φεγγάρι).

Ανθρώπινα όντα και σχετικά ρήματα (άντρας, γυναίκα, άνθρωπος || βλέπει, κοιτάζει, ακούει, κρυφακούει, μυρίζει, χάνει, γυρεύει).

Μέλη του σώματος (κεφάλι, πρόσωπο, στόμα, μύτη, μάγουλο, χείλος, δόντι, σκυλόδοσο-τραπεζίτης, σάλια, λαϊμός, ώμος, μασχάλη, κορμός, μπράτσο, χέρι, γροθιά, δάχτυλο, καρπός χεριού, σκέλος, γόνατο, μηρός, γάμπα, πόδι, πλάτη, πλευμόνια, κοιλιά, συκώτι, μάτι, φρύδια, ματόκλαδο, αυτί, μαλλιά, γένια, μουστάκι, πετσί ...).

Ζώα της ξηράς, πουλιά και ψάρια με σχετικά ρήματα (γάτος, -α, -άκι, σκύλος, -α, -άκι, αλεπού, βερβερίτσα, νυφίτσα, τυφλοπόντικο, μεγαλοπόντικο, νυχτερίδα, πουλί, μύτι πουλιού, φτερούγα, κούκος, σπουργίτης, χελιδόνι, πάπια, ψάρι, μυρμήγκι, ακρίδα, βάτραχος, σκουλήκι || γαυγίζει, νιαουρίζει).

Φυτά - δέντρα και φυτικά προϊόντα με σχετικά ρήματα (λουλούδι, αγκάθι, στάχυ || ανθεί, ωρμάζει || δέντρο, κορμός, κλαδί, φύλλο, θάμνος, πεύκος, έλατο, κέδρος, μήλο, μηλιά, αχλάδι, δαμάσκηνο, ρώγα, σιτάρι, σήκαλη (sic), κριθάρι, καλαμπόκι, λάχανα, αγγούρι, τομάτα, κρεμμύδι, σκόρδο, τρίφυλλο (sic), μανιτάρι).

Στοιχεία του φυσικού ανάγλυφου - μέταλλα (βουνό, λόφος-βουναλάκι, δάσος, κορυφή, πλαγιά, θάλασσα, ποτάμι, ρυάκι, χείμαρος, νερόλακκος-λίμνη, λάσπη || μπακίρι, μολύδι, καλάι).

"Κοινά" επίθετα (βαθύς, φαρμακερός, μεγάλος-ψηλός, χοντρός, λιγνός, γερός, φαλακρός, γυμνός, τυφλός, κουφός και μια επιρρηματική μετοχή: στραβοκοιτάζοντας).

¹¹ Ουσιαστικά όμως πρόκειται για 91 ελληνικά βλαχόφωνα χωριά, αφού μπορεί στον άτλαντα η αρίθμηση των βλαχόφωνων εστιών να φτάνει στον αριθμό 96, όμως δύο σημεία (8: Περτούλι, και 31: Δοβρουτσά;) δεν λαμβάνονται υπόψη, καθώς εκεί τα αρωμούνικα στοιχεία είναι ελάχιστα και άσχημα διατηρημένα. Επιπλέον τρία από τα αριθμημένα σημεία του χάρτη (1, 20 και 21) βρίσκονται στο έδαφος της πρώην Γιουγκοσλαβίας. Βλ. τις διευκρινίσεις του W. Dahmen, "Der Aromunische Sprachatlas (ALiA)", στον συλλογικό τόμο (με εκδότη τον Rupprecht Rohr): *Die Aromunen. Sprache -Geschichte -Geographie. Ausgewählte Bei-*

νάμεσά τους το Γρεβενίτι με τα βλάχοφωνα χωριά του Ανατολικού Ζαγορίου, και το Μέτσοβο με τα γειτονικά χωριά Μηλιά, Ανήλιο και Βοτονόσι¹²).

Επικίνδυνος γιατί αποτελεί πλέον σημείο αναφοράς κάθε σχετικής επιστημονικής εργασίας για τον ίδιο χώρο, χωρίς ωστόσο να διαθέτει την ανάλογη ποιότητα και εγκυρότητα, καθώς είναι γεμάτος κενά, λανθασμένες φωνητικά καταγραφές, πολυάριθμες μικρές ή μεγάλες παραλείψεις και απρόσμενα παντοειδή σφάλματα¹³. Αναφέρουμε συνοπτικά ότι από τις 138 καταχωρήσεις που αναφέρονται στο Γρεβενίτι εκατό τουλάχιστον εμφανίζονται περισσότερο ή λιγότερο προβληματικές έως απαράδεκτες! Και είναι σχεδόν βέβαιο ότι ανάλογα λάθη και αδυναμίες αφορούν και σε άλλα γεωγραφικά σημεία του "χάρτη", μόνο που δεν έχουμε ακόμη τη δυνατότητα να τα ελέγξουμε με την ακρίβεια και τη βεβαιότητα που το κάνουμε για το Γρεβενίτι. Από μια πρόχειρη πάντως παραβολή των περιεχομένων του άτλαντα προς τις δημοσιευμένες – την ίδια μάλιστα χρονιά (1985) και από έναν εκ των συνεργατών του J. Kramer, τον Rainer Schlösser¹⁴ – δισχίλιες περίπου βλάχικες λέξεις και φράσεις από το Μέτσοβο, προκύπτουν αρκετά στοιχεία που επιτρέπουν ένα τέτοιο συμπέρασμα. Λίγα ενδεικτικά παραδείγματα:

Ενώ στον άτλαντα (=ALiA, σελ. 21) το ρήμα βασιλεύει αποδίδεται στα βλάχικα ως *skápătă*¹⁵, στη διατριβή του Schlösser (165) σημειώνεται στην αντίστοιχη θέση κενό.

träge zum Ersten Internationalen Kongress für aromunische Sprache und Kultur in Mannheim vom 2.-3. September 1985, σελ. 146 και 153, σημ. 5.

¹² Με αντίστοιχους αριθμούς 26, 11, 25, 12 και 44.

¹³ Πέρα από τις αναπόφευκτες αδυναμίες κάθε γλωσσικού άτλαντα, όπως τις επισημαίνει ο E. Coseriu, *Η Γλωσσογεωγραφία*, σελ. 66 κ. εξ. ("Σφάλματα και όρια της γεωγλωσσολογικής μεθόδου").

¹⁴ *Historische Lautlehre des Aromunischen von Metsovon*, Hamburg 1985 = *Balkan-Archiv*, Neue Folge, Beiheft, Band 3, σελ. 113-177.

¹⁵ < λατ. *ex-capitare (πρβλ. ελλην. ιδιωμ. σκαπιτώ): Κ. Νικολαΐδης, *Ετυμολογικόν Λεξικόν τῆς Κουτσοβλαχικῆς γλώσσης*, Αθήνα 1909, σελ. 480-481. Τ. Παραηαγί, *Dictionarul dialectului Aromân general și etimologic*, σελ. 222 (λ. "a-scăpit").

Διευκρινίζουμε ότι για την καταγωγή των βλάχικων λέξεων, για τις οποίες δεν σημειώνεται εδώ η ετυμολογία τους, θα γίνει λόγος πιο κάτω, ενώ για τη φωνητική τους απόδοση ακολουθούμε γενικά το σύστημα του ALiA και του Schlösser.

Στη σελ. 29 του *ALiA* η καταχνιά αποδίδεται ως **néguřǎ**¹⁶, ενώ στη διατριβή του Schlösser (166) ως **ǎndǎřǎ**.

Ομοίως στη σελ. 33 του *ALiA* το ρήμα βρέχει αντιστοιχίζεται προς την περίφραση **da ploáie** (κ. λ.: "δίνει βροχή"), ενώ ο Schlösser (165) το αποδίδει μονολεκτικά ως **ploái**.

Στη σελ. 51 του *ALiA* το ρυάκι μεταφράζεται στα βλάχικα ως **váli**, ενώ στη διατριβή του Schlösser (166) ως **avláǎk'e**.

ALiA, σελ. 55: τα προσηγορικά νερόλακκος, λίμνη μεταφράζονται ως **bǎřǎ**, αντίθετα ο Schlösser (167) αποθησαυρίζει στην αντιστοιχη θέση το ελληνικό δάνειο **límn'e**.

ALiA, σελ. 87: το κλαδί αποδίδεται ως **lumák'e**, ενώ στον Schlösser (154) ως **fitáne** και **lumák'u**¹⁷.

Στη σελ. 114 του Schlösser συναντούμε την περίφραση **fǎřǎ péri** ως βλάχικη απόδοση του επιθέτου φαλακρός: στον *ALiA* όμως (παρόλο που η ίδια περίφραση απαντά σε άλλα χωριά: π. χ. 29, 38, 44, 66, 71, 88 ...) υπάρχει κενό (σελ. 205).

ALiA, σελ. 119: τα λάχανα αποδίδονται με τον ενικό **kuĉeǎn^u**, ενώ στον Schlösser (150) με τον έναρθρο πληθυντικό **kuĉǎn'li**.

ALiA, σελ. 121: στη θέση της βλάχικης απόδοσης του προσηγορικού αγγούρι σημειώνεται κενό: αντίθετα ο Schlösser (150) τοποθετεί στην ίδια θέση το ελληνικό δάνειο **angúrlu**¹⁸.

¹⁶ < λατ. *negula < nebula, "νεφέλη, ατμός". Νικολαΐδης, ό. π., σελ. 339-340. Παραηαgί, ό. π., σελ. 871.

¹⁷ **lumák'e** < λατ. gama (;) + κατάλ. -ǎke (πρβλ. ελλην. ιδιωμ. λουμάκι: ρουμ. gamura): Νικολαΐδης, ό. π., σελ. 268. Παραηαgί, ό. π., σελ. 752. Ίσως α-κόμη από το λατιν. gamex, -icis: "κλάδος".

¹⁸ Εδώ, όπως συμβαίνει και στις περισσότερες περιπτώσεις του καταλόγου του Schlösser, το προσηγορικό **angúru** συνεχφέρεται με το οριστικό άρθρο **lu**, που, ως γνωστόν, επιτάσσεται. Με αυτήν την ευκαιρία θα θέλαμε επίσης να επισημάνουμε τη συχνή ανακολουθία του Γερμανού μελετητή που αρκετές φορές παραλείπει το οριστικό άρθρο από τη βλάχικη απόδοση έναρθρων ελληνικών λέξεων. Μερικά παραδείγματα:

Σελ. 113, αριθμ. 64: η τρίχα = **péru** (αντί **pérlu**). Σελ. 114, 86: ο ψύλλος = **púriku** (αντί **púriklu**). Σελ. 117, 150: το σπυρί = **gǎrnúřu** (αντί **gǎrnúřlu**). Σελ. 124, 322: το νεφρό = **bubureǎku** (αντί **bubureǎklu**). Σελ. 128, 429: ο γιατρός = **yǎtru** (αντί **yǎtrulu**). Σελ. 131, 496: ο εξάδελφος = **kusurínu** (αντί **kusurínlu**). Σελ. 140, 796: το πετρέλαιο = **pitróladu** (αντί **pitróladlu**) Σελ. 144, 193: το τυρί = **kǎřu** (αντί **kǎřlu**) κ. ά.

Ενώ στον *ALiA* (σελ. 171) ως απόδοση του ελληνικού ουσιαστικού **χελιδόνι** παρέχεται το λατινογενές βλάχικο **líndurǎ**¹⁹, στη διατριβή του Schlösser (σελ. 157) αποθησαυρίζεται στην αντίστοιχη θέση το ελληνικής καταγωγής **h'iliδόνι**.

Στη σελ. 173 του *ALiA*, όπου η λέξη **σπουργίτης**, σημειώνεται κενό· αντίθετα ο Schlösser (157) παραδίδει για την ίδια λέξη το ελληνικό δάνειο **spuryítu**.

ALiA, σελ. 211: **μουστάκι** = **mustáǰǎ**²⁰, αντίθετα στον Schlösser (117): κενό.

ALiA, σελ. 209: τα **γένεια** αναφέρονται στα βλάχικα ως **bárgǎ**, ενώ ο Schlösser (122) μεταφράζει την έκφραση **χωρίς γένεια** ως **fǎǰǎ bǎrg'í**.

ALiA, σελ. 213: το λατινογενές βλάχικο **fǎǰǎ** αποδίδει το ελληνικό **πρόσωπο**, όμως στον Schlösser (117) υπάρχει κενό στην αντίστοιχη θέση, κ. ο. κ.

Στην εισαγωγή του πρώτου τόμου του γλωσσικού άτλαντα (*ALiA*)²¹ αναλύεται η πορεία και η μέθοδος εργασίας, επισημαίνονται οι δυσκολίες του εγχειρήματος και αναγνωρίζονται ορισμένες αδυναμίες της έρευνας, γεγονός που οδηγεί τον συντάκτη της να απευθυνθεί στην επιείκεια του αναγνώστη. Χαρακτηριστική είναι η καταληκτική γερμανολατινική φράση του:

Wir taten unser Bestes, alii meliora faxint²²!

Όλα αυτά βέβαια, που φαίνονται να μαρτυρούν επίγνωση των δυσχερειών του έργου, είναι συνηθισμένες στερεότυπες εκφράσεις σύνεσης και μετριοφροσύνης αποτελώντας κοινούς τόπους σε παρόμοιες εισαγωγές. Εκείνο αντίθετα που εκπλήσσει δυσάρεστα είναι η ομολογία ότι σε όλα τα στάδια της έρευνας (μεταξύ 1976 και 1983, με διαδοχικές επί τόπου αποστολές διάρκειας δύο, τεσσάρων ή έξι εβδομάδων) δεν συμμετείχε στην ομάδα ούτε ένας ερευνητής με μη-

19 Και **aríndurǎ** < λατ. hirundo, αιτ. hirundinem, "χελιδόνι": Parahagi, σελ. 202 και 746.

20 Η λέξη (που στο Γρεβενίτι απαντά ως **mustákǎ**) προέρχεται, σύμφωνα με τον Parahagi (σελ. 838-839) από τον αμάρτυρο λατινικό ***mustacea** (το τελευταίο σχετίζεται φανερά με το ελληνικό **μουστάκι** < αρχ. ελλ. **μύσταξ**).

21 J. Kramer, *ALiA*, I, σελ. 5-11 ("Einleitung").

22 Ο. π., σελ. 11.

τρική γλώσσα τα βλάχικα (αρωμούνικα), κι αυτό, γιατί στο ξεκίνημα της προσπάθειας δεν ήταν γνωστός στην Ομοσπονδιακή Γερμανία κανένας καλός γνώστης των βλάχικων με παράλληλη επιστημονική κατάρτιση²³! Εύλογη η ένσταση: Δεν ήταν δυνατόν να αναζητηθεί αυτός ο απαραίτητος συνεργάτης στην Ελλάδα ή σε κάποια χώρα της Βαλκανικής, τη στιγμή που το πρωτογενές και ουσιαστικότερο κομμάτι της έρευνας επρόκειτο να διεξαχθεί σε αυτές τις περιοχές; Πέραν αυτού ο συντάκτης του τόμου θεωρεί απαραίτητο να διεκτραγωδήσει με μελανά χρώματα τις δύσκολες και πειστικές συνθήκες υπό τις οποίες εργαζόταν συχνά η ερευνητική του ομάδα. Αξίζει να μεταφέρουμε μερικές φράσεις με τις οποίες, πέραν των άλλων, επιχειρείται ουσιαστικά να εμφανισθεί σχεδόν ως πλεονέκτημα το βαρύ μειονέκτημα της απουσίας ενός έστω βλαχόφωνου επιστήμονα και να καλυφθεί με ένα "αντικειμενικό άλλοθι" η βιασύνη και η προχειρότητα της σχετικής έρευνας:

Η μέθοδος της μετάφρασης (δηλ. από τα γερμανικά στα ελληνικά και αντίστροφα) επέτρεψε την επιτόπια συμπλήρωση του ερωτηματολογίου σε σύντομο σχετικά χρόνο, καθώς η ερευνητική μας ομάδα δεν διέθετε άδεια εργασίας από τις επίσημες αρχές. Με δεδομένη τη δογματική θέση (Dogma) ότι, με εξαίρεση κάποιους Τούρκους, στην Ελλάδα δεν υπάρχει άλλη αλλόγλωσση μειονότητα, κάτι τέτοιο (η χορήγηση δηλ. άδειας) θα ήταν δύσκολη υπόθεση κάτω από το εξτρεμιστικό εθνικιστικό (sic) σοσιαλιστικό καθεστώς της εποχής, ακόμη πιο δύσκολη από ό,τι συνέβαινε ως το τέλος του 1981 με τη συντηρητική κυβέρνηση της δεξιάς. Έτσι έπρεπε – συνεχίζει το γερμανικό κείμενο – να "παίζουμε" σχεδόν "κρυφτό" για να μην συναντούμε εμπόδια στο φυσικό και απόλυτα νόμιμο έργο μας από τους χωροφύλακες που εκτελούσαν με υπερβάλλοντα ζήλο το καθήκον τους. Παρ' όλα αυτά ένα μέλος της ομάδας μας χρειάστηκε να δει για λίγες μέρες το εσωτερικό μιας ελληνικής στρατιωτικής φυλακής, ώσπου να "καταλαγιάσει" ο ζήλος των υπερασπιστών της πατρίδας στο αλ-

²³ "Unter den Mitarbeitern befand sich zu keiner Zeit jemand, der das Aromunische als Muttersprache gehabt hätte. Diese bedauerliche Tatsache erklärt sich ganz einfach daraus, dass uns zur Zeit des Beginnes der Arbeiten kein aromunischer native speaker mit sprachwissenschaftlicher Ausbildung in der Bundesrepublik Deutschland bekannt war". Ο. π., σελ. 5.

βανικό συνοριακό "μέτωπο"²⁴.

Θα παρεκκλίναμε από τους στόχους μας, αν επιχειρούσαμε να ανασκευάσουμε αυτό το απροκάλυπτα ειρωνικό και ανθελληνικό κείμενο ... Φαίνεται ότι τα μέλη της γερμανικής ομάδας δεν εκτίμησαν όσο θα έπρεπε την ελευθερία με την οποία έμπαιναν κατά βούλησιν στη χώρα μας (με τον απαραίτητο φυσικά τεχνικό-επιστημονικό εξοπλισμό) και λεηλατούσαν κατά τὸ δοκοῦν τους γλωσσικούς θησαυρούς της, όχι μόνο χωρίς τη σχετική άδεια των επίσημων διοικητικών αρχών, αλλά και χωρίς τη στοιχειώδη επιστημονική αβρότητα να ενημερώσουν ένα έστω ελληνικό πνευματικό Ίδρυμα ή ερευνητικό Κέντρο! Δεν τολμούμε να φανταστούμε καν ένα ανάλογο λαθραίο εγχείρημα από ελληνική επιστημονική ομάδα στο έδαφος της Γερμανίας, και μάλιστα σε "ευαίσθητες" συνοριακές περιοχές και σε ψυχροπολεμικά χρόνια. Όχι μόνο θα αντιμετώπιζε πολύ περισσότερες δυσχέρειες, αλλά πολύ φοβούμαστε ότι τα μέλη της δεν θα προλάβαιναν να ολοκληρώσουν την επίσκεψή τους στο πρώτο γερμανικό ακριτικό χωριό, χωρίς να συλληφθούν και – στην καλύτερη περίπτωση – να απελαθούν ἐν σώματι με κατάσχεση όλου του επιστημονικού-τεχνικού εξοπλισμού τους! Ας είναι όμως ...

Κάτι άλλο που θα θέλαμε να υπογραμμίσουμε είναι ότι πουθενά δεν αναφέρονται ονομαστικά οι τοπικοί 'πληροφορητές' (Informatoren)²⁵. Τό μόνο που σημειώνεται είναι ότι για τη συλλογή του σχετικού γλωσσικού υλικού σε κάθε περιοχή η ομάδα εργασίας απευθυνόταν σε μεγάλες παρέες ντόπιων, ώστε οι απαντήσεις τους να έχουν το κύρος της συλλογικής μαρτυρίας²⁶. Δυστυχώς όμως οι παρατηρήσεις που θα ακολουθήσουν αφήνουν πολλά ερωτηματικά πάνω σε αυτό το θέμα, πο-

²⁴ Ο. π., σελ. 8.

²⁵ Δεν χρειάζεται να υπογραμμιστεί η αυτονόητη καθοριστική σημασία που έχει για την πορεία και την επιτυχία μιας τέτοιας έρευνας η επιλογή των κατάλληλων πληροφορητών (εντοπιότητα, ηλικία, "κλειστός" τρόπος ζωής, επάγγελμα, "φλυαρία" κ. ά.). Βλ. και Κ. Ντίνια, *Το κουτσοβλάχικο ιδίωμα της Σαμαρίνας*, σελ. 14· 15-16.

²⁶ "Zudem wurden die Sprachaufnahmen fast immer in Anwesenheit mehrerer Dorfbewohner durchgeführt, die in solchen Fällen mit Sicherheit als 'kollektives Sprachwissen' eingegriffen hätten". Ο. π., σελ. 7.

λύ περισσότερο που στο Γρεβενίτι κανένας από όσους ρωτήσαμε δεν θυμάται τη διέλευση της ομάδας. Δεν αποκλείεται, παρά την αντίθετη διαβεβαίωση, η έρευνα να στηρίχτηκε σε κάποιους σκηνίτες που δεν ζούσαν μόνιμα στο χωριό και κάθε καλοκαίρι ανέβαζαν τα κοπάδια τους στα γύρω ορεινά βοσκοτόπια, ενώ το φθινόπωρο κατέβαιναν στα χειμαδιά (Πρέβεζα κ. α.)²⁷. Η παρουσία μόνιμου σταθμού χωροφυλακής στο Γρεβενίτι αποθάρρυνε κατά τα φαινόμενα την ομάδα να μπει στο χωριό: είναι μια λογική εξήγηση για τις αμέτρητες αδυναμίες του δημοσιευμένου υλικού. Αρκεί αυτό να μην επαναλήφθηκε σε όλα τα βλαχόφωνα χωριά που διεθέταν τέτοιο σταθμό ...

Μια άλλη εξήγηση θα μπορούσε να αναζητηθεί στη φυσική σε τέτοιες περιπτώσεις συστολή και στην απώλεια της σιγουριάς και του αυθορμητισμού από μέρους των ντόπιων (που διέθεταν γενικά μέτρια ή χαμηλή μόρφωση, αν δεν ήταν εντελώς αγράμματοι) μπρος σε μια ξένη επιστημονική αποστολή, με διερμηνείς, μαγνητόφωνα και άλλα απαραίτητα σύνεργα, γεγονός που καθιστούσε περισσότερο προβληματική την ούτως ή άλλως δύσκολη επικοινωνία μαζί τους. Είναι γνωστό ότι οι αντιδράσεις και η συμπεριφορά τέτοιων πληθυσμιακών ομάδων διαφοροποιούνται, σε απίστευτο κάποτε βαθμό, ανάλογα με την ταυτότητα και την 'ποιότητα' του συνομιλητή τους: αλλιώς αντιδρούν μπροστά σε γνωστούς που μιλάνε τα βλάχικα κι αλλιώς όταν συναντούν ξένους που τους απευθύνουν τον λόγο μόνο στα ελληνικά²⁸.

²⁷ Δεν πρόκειται για δική μας σκέψη, αλλά για εικασία του 'μακροβιότερου' ίσως προέδρου του χωριού (†) Δ. Θεοδώρικα (1982-1998).

²⁸ Πρβλ. τις ανάλογες επιστημάνσεις του Κ. Ντίνα (Το κουτσοβλάχικο ιδίωμα της Σαμαρίνας, σελ. 13): "Απαραίτητη προϋπόθεση για την αξιόπιστη μελέτη μιας γλώσσας είναι η άμεση επαφή και γνωριμία μ' αυτήν. Αυτή μπορεί να γίνει μόνο στον τόπο όπου μιλιέται, χωρίς βέβαια να παραγνωρίζει κανείς το γεγονός ότι αυτή η προσέγγιση δεν είναι πάντα τόσο εύκολη κυρίως λόγω της προκατάληψης που υπάρχει συχνά απέναντι στους ερευνητές. Στη δική μου περίπτωση βέβαια δεν υπήρξε κανένα πρόβλημα επαφής με τους πληροφορητές μου, γιατί είμαι ο ίδιος Σαμαριναίος και τα κουτσοβλάχικα είμαι η μητρική μου γλώσσα. Σίγουρα δε συναντάει κανείς πρόβλημα επικοινωνίας, γιατί όλοι οι κάτοικοι είναι δίγλωσσοι (κουτσοβλάχικα και ελληνικά). Γίνεται όμως πολύ πιο εύκολα αποδεκτός από τους συνομιλητές του αν τους κολακεύσει μιλώνοντας στη δική τους γλώσσα".

Μια τρίτη τέλος εξήγηση των ίδιων αδυναμιών θα μπορούσε να είναι ίσως η κακή μαγνητοφώνηση και πολύ περισσότερο η ατυχής απομαγνητοφώνηση των καταγραμμένων απαντήσεων.

* * *

Οι παρατηρήσεις που ακολουθούν είναι ένα μικρό μόνο απάνθισμα των διαπιστώσεων που είχαμε κάνει το καλοκαίρι του 1991, όταν έπεσε στα χέρια μας ο πρώτος τόμος του άτλαντα, και παρουσιάζονται εδώ κατανεμημένες σε τρεις κατηγορίες²⁹.

Α. Η πρώτη περιλαμβάνει δεκαεπτά (17) λέξεις για τις οποίες ο άτλας δεν καταγράφει καμία βλάχικη απόδοσή τους στο Γρεβενίτι: κακοκαιρία (σελ. 25), σύννεφο (31), αστραπή (39), νερόλακκος, λίμνη (55), θάλασσα (57), λόφος, βουναλάκι (62), λάσπη (65), στάχυ (77), δαμάσκηνο (105), ρώγα (109), αγγούρι (121), νιαουρίζει (149), νυχτερίδα (161), σπουργίτης (173), φαλακρός (205), καρπός του χεριού (241) και ματόκλαδο (267).

Ωστόσο, με εξαίρεση ίσως τη λ. θάλασσα για την οποία πραγματι δεν είναι γνωστό σήμερα στο χωριό³⁰ κάποιο αντίστοιχο βλάχ-

²⁹ Για τη σύνταξη των παρατηρήσεών μας στηριχτήκαμε σε προσωπικά βιώματα (αφού τα βλάχικα είναι μητρική μας γλώσσα), τα οποία επαληθεύσαμε πρόσφατα (2000) καταφεύγοντας σε ντόπιους πληροφορητές, με βασικότερους τον υπερογδοηκοντούτη και παλιό γείτονά μας, μακαρίτη σήμερα (†) Δ. Κοτρώνη (που πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στο χωριό ασχολούμενος με γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες και ήταν ιδιαίτερα άνετος και πρόθυμος σε κάθε συνάντησή μας) και τον υπερεξηκοντούτη Κ. Ι. Ράπτη (που πέρασε κι αυτός μεγάλο μέρος της ζωής του στο Γρεβενίτι ασχολούμενος για μεγάλο διάστημα με γεωργικές και κτηνοτροφικές δουλειές του τόπου του). Για να ελαχιστοποιήσουμε μάλιστα τους κινδύνους που ελλοχεύουν, όταν μελετητής και πληροφορητής είναι το ίδιο πρόσωπο (βλ. λ. χ. Κ. Ντίνα, *Το κουτσοβλάχικο ιδίωμα της Σαμαρίνας*, σελ. 15), προσπαθήσαμε να μην προτρέχουμε, να μην καθοδηγούμε και, πολύ περισσότερο, να μην πιέζουμε τους πληροφορητές μας να επιβεβαιώνουν τις δικές μας απόψεις.

³⁰ Είχαμε συντάξει την εργασία μας, όταν κυκλοφόρησε ένα κείμενο του Χ. Ρογκότη ("Ποιο είναι το Γρεβενίτι", *Η Λογισύνη του Ανατολικού Ζαγορίου*, Ιωάννινα 2002, σελ. 183-194). Στη σελ. 185 καταγράφονται τέσσερις στίχοι από τα δύο και μοναδικά (κατά τον συγγραφέα) σωζόμενα στο χωριό βλάχοφωνα τραγούδια: στο δεύτερο δίστιχο ("Νάπαρτε δι μάρεα λάια / νι βιτζούι ούνα μουσιάτα

χικο προσηγορικό (όπως το λατινογενές **máre** ή **amáre** ή **amáři**, εύχρηστο σε άλλες, παραθαλάσσιες κυρίως, περιοχές³¹), σε όλες τις άλλες περιπτώσεις χρησιμοποιούνται από τους ντόπιους κανονικά και στο Γρεβενίτι (συχνά μάλιστα με μια θαυμαστή ποικιλία συνωνύμων) οι βλάχικες λέξεις που, σύμφωνα με τον Kramer, είναι σε χρήση σε άλλες βλαχόφωνες εστίες³²:

Οι λέξεις ή εκφράσεις **pal' ók' ir^u**³³, **pal' odzúǎ**³⁴, **furtúnǎ**³⁵, **eágnǎ**³⁶, **sǎláb^u k'iró**³⁷, **k'iró lu nu i (eáste)**³⁸ **bún^u**³⁹, **k'iríre**⁴⁰,

...". δηλ. "Πέρα από τη Μαύρη Θάλασσα / είδα μια όμορφη γυναίκα ..."), που περιλαμβάνει τη λέξη **márea** ("η θάλασσα"), έστω και σαν α' συνθετικό ενός γεωγραφικού ονόματος. Αυτό δείχνει πως σε παλιότερα χρόνια το προσηγορικό **máre** ήταν ίσως έν χρήση στο Γρεβενίτι, τουλάχιστον από όσους είχαν ταξιδέψει ή είχαν δικούς τους ανθρώπους στη Ρουμανία.

31 Αξίζει να σημειώνουμε εδώ ότι, σύμφωνα με τον άτλαντα, εκτός από το Μέτσοβο και την Παναγία, το ουσιαστικό **máre** δεν απαντά σε κανένα από τα γύρω χωριά (Μηλιά, Ανήλιο, Βοτονόσι, Χαλίκι, Ανθούσα, Στεφάνι, Μαλακάσι, Κορυδαλλό, Κατάφυτο, Καστανέα, Αμάραντο, Κρανέα, Γρεβενίτι, Φλαμπουράρι, Ελατοχώρι).

32 Οι βλάχικες λέξεις συνοδεύονται κατά κανόνα από ετυμολογικές σημειώσεις, οι οποίες έχουν ως κύριο στόχο τους να βοηθήσουν τον αναγνώστη που δεν διαθέτει ειδικές γνώσεις να σχηματίσει μια πρώτη εικόνα για τη φύση ενός ακατανόητου γι' αυτόν γλωσσικού υλικού. Όσο για τις περιπτώσεις στις οποίες η προτεινόμενη από τα λεξικά ετυμολογία μιας λέξης δεν φαίνεται απόλυτα ικανοποιητική ή βέβαιη, προσθέτουμε κάποιες δικές μας εικασίες, όχι όμως συστηματικά, αφού κάτι τέτοιο θα μας απομάκρυνε από το κύριο θέμα αυτής της μελέτης.

Από την άλλη πλευρά οι σημειώσεις αυτές προβάλλουν με ανάγλυφο τρόπο μian ενδιαφέρουσα εικόνα της καταγωγής αυτού του λεξιλογίου, που κατά 85 % περίπου απαρτίζεται από λατινογενή στοιχεία ή ελληνικά δάνεια (σε αναλογία 3 : 1 περίπου) από το υπόλοιπο ποσοστό (ca 15 %) οι μισές περιπτώσεις ανάγονται σε σλαβικές πηγές και οι υπόλοιπες σε αλβανικά ή τουρκικά δάνεια. Οι διαπιστώσεις αυτές αναδεικνύουν την εξαιρετική ζωτικότητα της Λατινικής, που καταφέρνει να επιζεί (σε πολύ μεγάλο μάλιστα ποσοστό, ca 60 %) σε μια σύγχρονη γλώσσα, όπως είναι τα βλάχικα, και σε ένα γεωγραφικό χώρο, όπου η επιβίωση της παραμένει για τους πολλούς εντελώς άγνωστη!

33 Αθησαύριστο (;) < ελλην. παλιόκαιρος "κακός, άσχημος καιρός". Διευκρινίζουμε πως ο χαρακτηρισμός "αθησαύριστο" πλάι σε ένα βλάχ. προσηγορικό (ή επίθετο, ρήμα κλπ) σημαίνει πως αυτό δεν έχει καταγραφεί στα γνωστά λεξικά των Νικολαΐδη και Paphagi. Πρακτικοί λόγοι δεν μας επέτρεψαν να διερευνήσουμε

κ. ά., που σημειώνονται σε άλλα χωριά, χρησιμοποιούνται ανάλογα με την περίπτωση και στο Γρεβενίτι για τη βλάχικη απόδοση του ελληνικού προσηγορικού **κακοκαιρία**.

Το προσηγορικό **πόγ⁴¹**, γνωστό στο σύνολο σχεδόν των βλάχοφωνων χωριών του “χάρτη”, είναι κοινότατο και στο Γρεβενίτι ως απόδοση του ελληνικού ουσιαστικού **σύννεφο**.

Τα προσηγορικά **astrăprie** ή **străprie⁴²** και **astrăpónvul⁴³** (ή **străpónvul⁴³** || **skăpiráre⁴⁴**), εύχρηστα σε άλλες περιοχές, θα έπρεπε να σημειωθούν και για το Γρεβενίτι ως απόδοση της **αστραπής**.

την υπόλοιπη βιβλιογραφία, ώστε να διαλύσουμε κάθε σχετική αμφιβολία: κι αυτό δείχνει η προσθήκη του ερωτηματικού (;).

34 < **pal'ó** (< ελλην. παλιο) + **dzúă** (< λατ. dies “μέρα”. Κ. Νικολαΐδης, ό. π., σελ. 532. W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg⁴1968, αριθμ. 2632. Παραηαγί, ό. π., σελ. 525-526. Schlösser, σελ. 39 και 57).

35 < λατ. fortuna “τύχη” || “ατυχία, συμφορά”. Νικολαΐδης, ό. π., σελ. 576. W. Meyer-Lübke, ό. π., αριθμ. 3458. Παραηαγί, ό. π., σελ. 576.

36 < λατ. hiberna (castra) “χειμερινό στρατόπεδο” || “ξεχειμώνιασμα” ή hiberna (tempora) “χειμώνας”. Νικολαΐδης, σελ. 175. Meyer-Lübke, ό. π., αριθμ. 4126. Παραηαγί, σελ. 672. Schlösser, σελ. 50 και 74.

37 < **s^ăláb^u** (< παλαιοσλ. slabu “debilis”: Παραηαγί, σελ. 1099) + **k'iró** (< ελλην. καιρός).

38 Για την κλίση του ρήματος hiu “είμαι” (hiu, hi, easte και i ...: άλλοι τύποι προέρχονται από το λατ. ρήμα fio και άλλοι από το λατ. βοηθ. ρήμα sum) βλ. A. J. B. Wace - M. S. Thompson, *Οι νομάδες των Βαλκανίων*, σελ. 242. T. Παραηαγί, σελ. 59· 659-660· 670. A. M. Κολτσίδα, *Οι Κουτσόβλαχοι, II: Γραμματική και λεξικό της κουτσοβλάχικης γλώσσας*, Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 60.

39 Κ. λ.: “ο καιρός δεν είναι καλός”. **búnu** < λατ. bonus “καλός”. Νικολαΐδης, σελ. 328. Meyer-Lübke, αριθμ. 1208. Παραηαγί, σελ. 295. Schlösser, σελ. 40 και 53.

40 Κ. λ. “χαμός”: από το λατ. perire “απόλλυσθαι”, “απώλεια, χαμός” (βλ. και Παραηαγί, σελ. 715 και 704).

41 Ίσως από το λατ. *nibulum < nubilum “σύννεφο”. Meyer-Lübke, αριθμ. 5975. Παραηαγί, σελ. 894, 905.

42 < ελλην. **άστραπή**. Παραηαγί, σελ. 233.

43 Αθησαύριστο (;) < ελλην. **άστραπόβολο**. Σύμφωνα με τις δοξασίες των παλαιότερων το **αστραπόβολο** ήταν ένα ωοειδές ή μηλόσχημο κομμάτι απροσδιόριστου “πολύτιμου” μετάλλου, καφέ χρώματος και με ιαματικές ικανότητες, που το αναζητούσαν οι ντόπιοι μέσα στη γη, σε κεραυνόπληκτα σημεία. Αντίθετα ο E. A.

Τα ουσιαστικά **bárgă**⁴⁵ (για μικρό νερόλακκο: 11, 25, 35, 38, 43, 71, 73, 88 κ. α.), **lák^u**⁴⁶ (για χειμάρρους: 7, 17, 51, 52, 56, 58, 59, 61, 62, 63, 87, 84, 93 κλπ), **mučárgă**⁴⁷ (για ελώδεις ή υγρούς τόπους: 2, 64), ή **límne** (“λίμνη”: 11), **groárgă ku áră**⁴⁸ (“λακκούβα με νερό”: 13), **báltă**⁴⁹ (βρυσώνυμο: 1, 2, 19, 20, 21)⁵⁰, **iázir^u** και **iziró**⁵¹ (υδρώνυμο: “μικρή λίμνη με καλάμια”), και **vigo** (15) ή **uníră**⁵² (για μικρές “λιμνούλες” σε βαθουλώματα της κοίτης ποταμών), κοινά (με εξαίρεση τα **iázir^u** και **iziró**⁵³) σε πολλές βλα-

Μπόγκας (Τὰ γλωσσικά ιδιώματα τῆς Ἡπείρου, Α΄: Γιαννιώτικα καὶ ἄλλα λεξιλόγια, Ἰωάννινα 1964, σελ. 67) ερμηνεύει το αστραπόβολο ως κεραυνό. Ο ίδιος πάντως αλλού (Τὰ γλωσσικά ιδιώματα τῆς Ἡπείρου [Βορείου, Κεντρικῆς καὶ Νοτίου], Β΄: Γλωσσάρια Β΄. Ἡπείρου, Θεσπρωτίας, Κόνιτσας κ. ἄ., Ἰωάννινα 1966, σελ. 110), παραθέτοντας ένα κείμενο του Σ. Μουσελίμη, σημειώνει: “αστραπόβουλος, ο: εἶδος λίθου ὅμοιον με ορυκτό σίδηρο καμωμένο ἀπὸ αστραπή πάνω σε κοκκινόχωμα”.

44 Για την ετυμολογία του βλ. πιο κάτω, υποσημ. 106 (**skápiră**).

45 < βουλγ. бага “έλος, μικρό ποτάμι”: Παραηαγι, σελ. 256.

46 < ελλην. λάκκος, “τάφρος”, ή < λατ. lacus, “λίμνη, έλος”. Βλ. και Meyer-Lübke, αριθμ. 4836. Παραηαγι, σελ. 721.

47 Σλαβ. ετυμολογίας: Παραηαγι, σελ. 826.

48 **groárgă**: “λάκκος, μνήμα” < αλβαν. δάνειο με σλαβ. ρίζες (πρβλ. Κ. Οικονόμου, Τοπωνυμικό της περιοχής Ζαγορίου, Ἰωάννινα 1991, σελ. 678-679, με ἄλλη βιβλιογραφία: Ν. Γκίνη, Αλβανο-Ελληνικό λεξικό, Ἰωάννινα 1998, σελ. 266-267, όπου αποθησαυρίζεται πλειάδα ομόρριζων σύγχρονων αλβανικών λέξεων) **ku** (< λατ. cum) **áră** (< λατ. aqua): κ. λ. “λακκούβα, λάκκος με νερό”. Νικολαΐδης, σελ. 150· 228 και 57 αντίστοιχα. Meyer-Lübke, αριθμ. 2385 και 570. Παραηαγι, σελ. 598-599· 391 και 171-172 αντίστοιχα. Schlösser, ό. π., σελ. 46 και 95.

49 Αβέβαιης, ίσως σλαβ., ετυμολογίας: βλ. Δ. Κ. Ράιου, “Τοπωνυμικά Ι”, σελ. 253 (όπου ἄλλη βιβλιογραφία).

50 Μαζί και το υποκοριστικό τοπωνύμιο **báltík^u**. Βλ. Οικονόμου, Τοπωνυμικό της περιοχής Ζαγορίου, σελ. 618. Δ. Κ. Ράιου, “Τοπωνυμικά VI”, εφημερίδα Το Γρεβενίτι, αριθμ. φύλλ. 15 (Ιούλ. 1997) σελ. 5.

51 Σλαβ. ετυμολογίας, αθησαύριστο στα γνωστά αρωμούνικα λεξικά: ο Οικονόμου, που το εξετάζει ως τοπωνύμιο του χωριού (Τοπωνυμικό της περιοχής Ζαγορίου, σελ. 525, με βιβλιογραφία) το καταγράφει με την παραφθαρμένη ελληνική μορφή του Νεζερός (**Nizirós**).

52 Σλαβ. καταγωγής: Παραηαγι, σελ. 1268. Οικονόμου, Τοπωνυμικό της περιοχής Ζαγορίου, σελ. 342-343· 408.

53 Ἄλλη μια ανεξήγητη απουσία ἀπὸ τα βλαχόφωνα χωριά του ἄτλαντα, ιδι-

χόφωνες περιοχές, χρησιμοποιούνται κατά περίπτωση και στο Γρεβενίτι για την απόδοση των λέξεων νερόλακκος, λίμνη⁵⁴.

Το λατινογενές προσηγορικό *dzeánǎ*⁵⁵, κοινό στις περισσότερες βλαχόφωνες εστίες, χρησιμοποιείται κανονικά (κάποτε εναλλακτικά με τα *dziníkǎ*⁵⁶, *pláy'u*⁵⁷) και στο Γρεβενίτι ως αντίστοιχο των ελληνικών ουσιαστικών *λόφος*, *βουναλάκι*.

Το σλαβικής ετυμολογίας βλάχ. *múzgǎ*⁵⁸, μαζί με το ελληνικό δάνειο *láspe*, που λέγονται, είτε μαζί είτε εναλλάξ, σε όλες τις εξεταζόμενες περιοχές, χρησιμοποιούνται κατά περίπτωση και στο Γρεβενίτι ως απόδοση της *λάσπης*.

Κατά τον ίδιο τρόπο το λατινογενές *sk'ík'u*⁵⁹, που αποδίδει σε άλλες περιοχές το ελληνικό *στάχυ*, απαντά εξίσου και στο Γρεβενίτι⁶⁰ (όπου χρησιμοποιούνται ακόμη τα *gǎrnút'u*⁶¹, *grín'u*⁶²).

Το ελληνικό δάνειο *damásk'in'u*⁶³, κοινό σε όλες σχεδόν τις βλαχόφωνες περιοχές του γλωσσικού άτλαντα που συζητάμε, χρησιμοποιείται κανονικά και στο Γρεβενίτι για το *δαμάσκηνο*. Το

αίτερα τα βορειότερα όπου η παρουσία σλαβ. λέξεων είναι συχνότερη.

⁵⁴ Να προσθέσουμε ακόμη τη λέξη *bul'ánǎ* (“λασπώδης λακκούβα με νερό”, “τόπος με λάσπες και νερολακκούβες”), που δεν περιλαμβάνεται στα γνωστά λεξικά των Νικολαΐδου και Παραχαγι, ενώ δεν πρέπει να σχετίζεται με το τοπωνύμιο Μπουλιάνα (< σλαβ. *poljana* “λιβάδι, οροπέδιο”. Οικονόμου, *Τοπωνυμικό της περιοχής Ζαγορίου*, σελ. 344-345).

⁵⁵ < λατ. *gena* “παρειά”, “βλέφαρο, φρύδι”: Νικολαΐδης, σελ. 528. Meyer-Lübke, αριθμ. 3727. Παραχαγι, σελ. 522. Schlösser, σελ. 34 και 69.

⁵⁶ Υποκορ. του *dzeánǎ*. βλ. και Τ. Παραχαγι, σελ. 524.

⁵⁷ Η *pláiu* < λατ. **plagius* < ελλην. *πλάγιος*. Νικολαΐδης, σελ. 428. Meyer-Lübke, αριθμ. 6564. Παραχαγι, σελ. 992.

⁵⁸ Παραχαγι, σελ. 845.

⁵⁹ < λατ. *spicum* ή *spicus*, “στάχυ”. Νικολαΐδης, σελ. 483. Meyer-Lübke, αριθμ. 8148. Παραχαγι, σελ. 1097. Schlösser, σελ. 38, 69 και 74.

⁶⁰ Κυρίως για το λουλούδι των πράσων και των κρεμμυδιών, αλλά και άλλων φυτών (μεταξύ των οποίων το σιτάρι: πληροφορητής Κ. Ράπτης).

⁶¹ < λατ. **granuceum* ή **granutium* < *granum* “κόκκος, σπόρος”. Νικολαΐδης, σελ. 138. Παραχαγι, σελ. 587. Schlösser, σελ. 102.

⁶² < λατ. *granum*. Νικολαΐδης, σελ. 148. Meyer-Lübke, αριθμ. 3846. Παραχαγι, σελ. 598. Η ίδια λέξη σημαίνει και το “σιτάρι”.

⁶³ Βλ. και Παραχαγι, σελ. 512. Παρά την πιθανή χρήση στα μεταγενέστερα λατιν. του τύπου *damascenus* (πρβλ. Meyer-Lübke, αριθμ. 2464), η παρουσία του αρχικού δέλτα συνηγορεί υπέρ της ελληνικής καταγωγής της λέξης *damásk'inu*.

βλάχικο **prún^u**⁶⁴, που σημειώνεται σε ορισμένες εστίες, είναι επίσης γνωστό, αλλά χρησιμοποιείται συνήθως για το κορόμηλο (ή κούμπλο).

Για την ελληνική ρώγα το κοινό στα περισσότερα σημεία του χάρτη βλάχικο **gîrnúț^u** (**gărnúț^u**)⁶⁵ χρησιμοποιείται κανονικά και στο Γρεβενίτι (εναλλακτικά κάποτε με το **buból^u**⁶⁶).

Το ελληνικό δάνειο **angúr^u** (κάποτε μαζί με το βουλγαρικής καταγωγής **kăstrănéț^u**⁶⁷) χρησιμοποιείται στο Γρεβενίτι για το αγγούρι.

Για το ρήμα νιαουρίζει: οι ρηματικοί τύποι **neăureádze** (ή **meáură**, **neáură**, **neăuriseáște**)⁶⁸ χρησιμοποιούνται κανονικά και στο Γρεβενίτι⁶⁹.

Για τη νυχτερίδα είναι σε χρήση το ελληνικό δάνειο **nihterídă**.

Για τον σπουργίτη χρησιμοποιείται συνήθως το ελλην. δάνειο **spurgít^u**, ενώ δεν είναι άγνωστα τα **strugeár^u**⁷⁰, **ěón^u**⁷¹, **prúl^u**⁷²,

64 Και **prúnă** < λατ. prunum, pruna· Νικολαΐδης, σελ. 451. Meyer-Lübke, αριθμ. 6798 και 6800. Parahagi, σελ. 1020. Διευκρινίζουμε πάντως ότι ο τύπος **prínu** χρησιμοποιείται κανονικά για το δέντρο (κορομηλιά, κουμπλιά) και το προσηγορικό **prúnă** σημαίνει κυρίως τον καρπό (κορόμηλο).

65 Βλ. υποσημ. 61.

66 Αβέβαιης (βουλγ. ή αλβαν.) ετυμολογίας· Parahagi, σελ. 280, 287.

67 < βουλγ. krastavica· Parahagi, σελ. 351.

68 Ηχοποιημένα ρήματα· βλ. και Parahagi, σελ. 823, 928.

69 Τα ρήματα **sg'ileádze** και **sg'ileáște** (< Parahagi, σελ. 1298), **zgeáră** (< λατ. ex-belare “βελάζω”· Parahagi, σελ. 1298), **aúrlă** (< λατ. *urlare < *urulare < ululare “ουρλιάζω”· Meyer-Lübke, αριθμ. 9039. Parahagi, σελ. 241), **plîndze** (< λατ. plangere “κτυπώ” || “κόπτομαι, θρηνώ”· Meyer-Lübke, αριθμ. 6572. Parahagi, σελ. 999. Schlösser, σελ. 28, 55 και 78) που καταγράφονται σε άλλες περιοχές είναι επίσης γνωστά στο Γρεβενίτι, αλλά με διαφορετική εξειδίκευση (“κλαίει”, “βελάζει”, “ουρλιάζει”, “κλαίει” αντίστοιχα).

70 Αθησαύριστο (;) < ; ελλην. στρουθάριον. Ο Parahagi (σελ. 1125 και 1128), καταγράφει μόνο τα **strúgu** και **stúrgu** “κίχλη”, “τσίχλα”, τα οποία ανάγει στο λατ. turdus “κίχλη”· Βλ. και Meyer-Lübke, ό. π., αριθμ. 8999).

71 Αθησαύριστο (;) < ελλην. τσόνης και τσόνη “σπίνος”· κατά τον Ε. Α. Μπόγκα (Τὰ γλωσσικά ιδιώματα τῆς Ἠπείρου, Α', σελ. 407. και Β', σελ. 69 και 253) πρόκειται για ηχοποιημ. λ. (από το κελάιδημα “τσων, τσων”). Αντίθετα ο Γ. Δ. Μπαμπινιώτης (Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων: Ερμηνευτικό, ετυμολογικό κλπ., Αθήνα 1998, σελ. 1835) τη θεωρεί ως “αγνώστου ετύμου”.

και **zingan^u**⁷³ που σημειώνονται σε άλλα χωριά, μόνο που η σημασία τους είναι διαφορετική⁷⁴.

Για τον φαλακρό οι λέξεις **zarkukéfal^u**⁷⁵, **fala(n)kró**⁷⁶ και οι περιφράσεις **fǎǎ péri**⁷⁷ ή **nu áre péri**⁷⁸ χρησιμοποιούνται κανονικά στο Γρεβενίτι, έτσι που εκπλήσσει για άλλη μια φορά το κενό που σημειώνεται στην αντίστοιχη θέση του άτλαντα.

Για τον καρπό του χεριού οι λέξεις **klíduse**⁷⁹ (κυρίως), **kl'eáie di mǐnǎ**⁸⁰ (; σπανιότερα) δεν είναι άγνωστες στο Γρεβενίτι.

72 < λατ. *pulleus ή *pullius < pullus: “νεαρό ζώο, νεοσσός, κοτόπουλο”: Meyer-Lübke, αριθμ. 6 826 και 6 828. Parahagi, σελ. 1027-1028.

73 Αθησαύριστο (;)· πρβλ. ελλην. ιδιωμ. τσίγγανο· μικρό πουλί με πολύχρωμα φτερά, που μοιάζει, αν δεν ταυτίζεται εντελώς, με τον σπινό (< ;· ίσως ηχοποιημ. λ. από το κελαίδημα “τσιγκ, τσιγκ” και με πιθανή επίδραση του ελλην. “τσιγγάνος”, καθώς πρόκειται για αποδημητικό πουλί.

74 Το προσηγορικό **púl'u** έχει γενική σημασία: “πουλί”, ενώ για τα υπόλοιπα (**éiðn^u**, **struǵeáru** και **zinganu**) παραπέμπουμε στις προηγούμενες υποσημειώσεις. Σημειώνουμε ακόμη το **spúrgu** που χρησιμοποιείται ως σήμερα (λ. χ. στην έκφραση **ti fáti ka spúrgu**: “τί κάνεις σαν σπούργος”, και στο τοπωνύμιο **K'eátra al Spúrgu** “η Πέτρα του Σπούργου”), αλλά η ακριβής σημασία του (“σπουργίτης”;) παραμένει αινιγματική.

75 Αθησαύριστο (;)· < ελλην. ζαρκοκέφαλος: < **zárku** και ελλην. ζάρκος “γυμνός” < σλαβ. - βουλγ. ετυμολ. (Κ. Οικονόμου, Τοπωνυμικό της περιοχής Ζαγορίου, σελ. 510) + **kéfal^u** < ελλην. κέφαλος, κεφάλι. Σημειώνουμε ακόμη ότι ο Μπόγκκας (Τὰ γλωσσικά ιδιώματα τῆς Ἠπείρου, Α', σελ. 127-128), αφού απορρίπτει αρχικά οποιονδήποτε συσχετισμό με το ζαρκάδι (όπως είχε προταθεί παλαιότερα), συνδέει το επίθετό μας, καθώς και το συγγενικό ρ. ζαρκώνω με τα ελλην. σάρκα και σαρκώνω.

76 < ελλην. φαλακρός. Βλ. Parahagi, σελ. 271, 272.

77 Κ. λ. “χωρίς μαλλιά”: **fǎǎ** “χωρίς, δίχως” (< λατ. foras “έξω”) **péri** (< λατ. pilus, πληθ. pili “τρίχες, μαλλιά”). Πρβλ. Meyer-Lübke, αριθμ. 3 431 και 6 508. Parahagi, σελ. 543· 968. Schlösser, σελ. 34 και 55.

78 Κ. λ. “δεν έχει μαλλιά”. Για την άρνηση **nu** (< λατ. non “όχι, δεν”) και την κλίση του ρήματος **ámu** “έχω” (**ám^u**, **ái**, **áre** ...· απαρέμφ. **aveáre** < λατ. habere) βλ. Parahagi, σελ. 59· 914 (Meyer-Lübke, αριθμ. 5 951). A. J. B. Wace - M. S. Thompson, Οι νομάδες των Βαλκανίων, σελ. 242· 297. Α. Μ. Κολτσίδα, Οι Κουτσόβλαχοι, II: Γραμματική και λεξικό της κουτσοβλάχικης γλώσσας, Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 60· 153.

79 < ελλην. κλείδωση: “άρθρωση”. Βλ. και Parahagi, σελ. 369.

80 Κ. λ. “κλειδί του χεριού”: **kl'eáie** < λατ. clavis “κλειδί”. **mǐnǎ** (< λατ. ma-

Τέλος, μπορεί βέβαια το προσηγορικό **peánǎ**⁸¹, που σημειώνεται στα περισσότερα βλαχόφωνα χωριά (αλλά στο Γρεβενίτι μόνο με τη σημασία “φτερό”) να μην χρησιμοποιείται για το ματόκλαδο, όμως είναι σε χρήση τα **matuzínur**⁸² και **kǎrǎk'e**⁸³.

Β. Η δεύτερη κατηγορία των παρατηρήσεών μας περιλαμβάνει μια σειρά από ελλιπείς καταγραφές, όπου η βλάχικη απόδοση μιας λέξης που υιοθετείται από τους συντάκτες του άτλαντα δεν είναι ούτε η καλύτερη ούτε η επικρατέστερη, καθώς αγνοούνται ακριβέστερα ή συνηθέστερα συνώνυμα. Έτσι προβάλλει αβίαστα το ερώτημα: με ποιο κριτήριο δόθηκε η προτίμηση στη μία ή την άλλη παραλλαγή;

Σελ. 19: **βγαίνει** = **cáse**⁸⁴, όπως στα περισσότερα σημεία του άτλαντα θα θέλαμε όμως να συμπληρώσουμε και τον τύπο **da**⁸⁵ που χρησιμοποιείται παράλληλα, κυρίως στην έκφραση **da soárle**⁸⁶: “δίνει”, “βγαίνει”, “ανατέλλει ο ήλιος”.

Σελ. 21. **βασιλεύει** = **vǎsilipseáste**⁸⁷. ωστόσο συνηθέστερες είναι οι παράλληλες εκφράσεις **si askúnde**⁸⁸ (μόνο στο 85) ή **káde soár-**

nus “χέρι”). Meyer-Lübke, αριθμ. 1981 και 5339. Papahagi, σελ. 372 και 812. Schlösser, σελ. 73 και 79·28.

81 < λατ. pinna “φτερό”. βλ. και Meyer-Lübke, αριθμ. 6514. Papahagi, σελ. 966. Schlösser, σελ. 87.

82 < ελλην. ματοτσίνουρο < ματυ- + τσίνουρο < τούνουρο < κύναρος “είδος αγκαθιού”: Ν. Π. Ανδριώτης, *Ετυμολογικό λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη³ 1983, σελ. 384.

83 < ελλην. καπάκι < τουρκ. qaraq. Papahagi, σελ. 337-338. Ανδριώτης, ό. π., σελ. 147.

84 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **ésu** “βγαίνω, εξέρχομαι” (< λατ. exeo “εξέρχομαι”). Νικολαΐδης, σελ. 164. Meyer-Lübke, αριθμ. 3018. Papahagi, σελ. 533. Schlösser, σελ. 32, 38, 39, 48, 97.

85 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **dáu** “δίνω” (< λατ. do “δίνω”). Νικολαΐδης, σελ. 360. Meyer-Lübke, αριθμ. 2476. Papahagi, σελ. 460-461. Schlösser, σελ. 31.

86 **soáre** “ήλιος” < λατ. sol, solis, αιτ. solem, “ήλιος”. Νικολαΐδης, σελ. 491. Meyer-Lübke, αριθμ. 8059. Papahagi, σελ. 1101. Schlösser, σελ. 40, 69 και 77.

87 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **vǎsilipsésku** < ελλην. βασιλεύω). Papahagi, σελ. 1258.

le (“κρύβεται ή πέφτει ο ήλιος”⁸⁹ αντίστοιχα) ή ακόμη **ndúnika** (μόνο στο 14)⁹⁰.

27. **καλοκαιρία**: η απόδοση bun k'iró δεν είναι ούτε η μοναδική ούτε η ορθότερη ούτε η συνηθέστερη, καθώς στο Γρεβενίτι χρησιμοποιούνται συχνότερα οι: k'iró bún^u (5, 12, 14, 17, 23, 49, 51, 71, 77), búnă dzúă (41, 80), veáră⁹¹ (κ. λ. “καλοκαίρι”: 32, 39, 47, 50, 60, 71, 89, 93, 95), kălokiríe (“καλοκαιρία”), áre soáre (“έχει λιακάδα”), bunátă⁹² (για τη “μούχλα”: 43, 75), k'iró lu i (ή eáste) bún^u “ο καιρός είναι καλός” (19) κ. ά.

29. **καταχνιά**: andáră⁹³. Δεν καταγράφεται το παλαιότερο λατινογενές n()égură, που σημειώνεται στα περισσότερα βλαχόφωνα χωριά⁹⁴.

88 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **mi askúndu** “κρύβομαι”, “δύω” < λατ. me abscondo, se abscondere “κρύβομαι”. Βλ. και Νικολαΐδη, σελ. 91. Meyer-Lübke, αριθμ. 41. Parahagi, σελ. 225. Schlösser, σελ. 40, 41, 46, 85 και 90.

89 Σύμφωνα με τον άτλαντα ή τελευταία έκφραση δεν απαντά πουθενά αλλού, ενώ το ρήμα **kádu** φαίνεται αθησαύριστο με αυτήν τη σημασία στα λεξικά των Νικολαΐδη και Παπαχατζή, παρόλο που διακρινίζει μίαν από τις χρήσεις του λατινικού προγόνου του (cado, occido, occasus: sol cadit, occidit, sole occaso, occasus solis). Προσωπικά αδυνατούμε να πιστέψουμε ότι η ίδια έκφραση δεν χρησιμοποιείται σε κανένα βλαχόφωνο χωριό, όπως υποβάλλουν οι ελλιπείς καταγραφές του άτλαντα.

90 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **ndúniku** “νυχτώνω” < λατ. in - tunico “(περι)καλύπτω”. Parahagi, σελ. 911 (βλ. και Meyer-Lübke, αριθμ. 4519). Αντίθετα τα (a)skápită (του ρ. askáritu “βασιλεύω, δύω, εξαφανίζομαι” < λατ. *excapito. Parahagi, σελ. 222), **arúne, arúni** (του ρ. arúnu “αποθέτω” < λατ. ropono “θέτω, τοποθετώ”. Νικολαΐδης, σελ. 63. Meyer-Lübke, αριθμ. 6647. Parahagi, σελ. 1028· θα περιμέναμε πάντως τον τύπο **si arúne** “κάθεται”) και **fúdze** (του ρ. fúgu “φεύγω” < λατ. fugio “φεύγω”: Νικολαΐδης, σελ. 582. Meyer-Lübke, αριθμ. 3550. Parahagi, σελ. 569. Schlösser, σελ. 84), που κυριαρχούν στον χάρτη, χρησιμοποιούνται και στο Γρεβενίτι, αλλά μαζί με το υποκείμενό τους **soárle** (“ο ήλιος”).

91 < λατ. *vera < ver, veris, “έαρ, άνοιξη”. Νικολαΐδης, σελ. 115. Meyer-Lübke, αριθμ. 9213. Parahagi, σελ. 1259. Schlösser, σελ. 36.

92 < ιταλ. bonaccia, βενετ. bonazza “καλοσύνη” (πρβλ. και ελλην. μπουνάτσα) < λατ. bonacia ‘ευφημιστικός’ τύπος του λατ. malacia “νηνεμία”: Meyer-Lübke, αριθμ. 5254 (λ. “malacia”). Parahagi, σελ. 295-296.

93 < ελλην. αντάρα (< αν(α)ταράζω ή < ανταύρα: Ανδριώτης, Ετυμολογικό λεξικό, σελ. 24): Parahagi, σελ. 157.

33. βρέχει: **da ploáie**⁹⁵ (κ. λ.: “δίνει βροχή”): παράλληλα απαντούν οι εκφράσεις **arúká**⁹⁶ **ploáie** (“ρίχνει βροχή”: 76, 80), **káde**⁹⁷ **ploáie** (“πέφτει βροχή”: 1) και **akátă**⁹⁸ **ploáie** (“πιάνει βροχή”).
37. φυσά: **súflă**⁹⁹. Λέγονται επίσης: **trádze**¹⁰⁰ (κ. λ. “τραβάει”: 2, 3, 4, 6, 7, 10, 12, 19, 20, 22, 23, 24, 27, 29, 34, 35, 37, 40, 42, 45, 46, 49, 54, 63, 65, 67, 70, 71, 77, 82, 86, 88, 89, 90, 91, 94, 96) ή **áre** (κ. λ. “έχει”:;) ή ακόμη **báte**¹⁰¹ (“χτυπάει”: 80) **víndu**¹⁰² (“αέρας”), αλλά και: **tál'e**¹⁰³ **víndlu** (“κόβει, θερίζει ο αέρας”).
41. στράφτει: **astrăpseáște**¹⁰⁴. Κι αυτή τη φορά η καταγραφή δεν είναι πλήρης, αφού απαντούν παράλληλα και τα **străpseáște**¹⁰⁵

94 < λατ. *negula < nebula, “νεφέλη, ατμός”. Νικολαΐδης, σελ. 544. Meyer-Lübke, αριθμ. 5865. Parahagi, σελ. 871.

95 **da** (< λατ. dat “δίνει”) + **ploáie** (< λατ. *ploja < pluvia, “υετός, βροχή”: Νικολαΐδης, σελ. 433. Meyer-Lübke, αριθμ. 6620. Parahagi, σελ. 1000).

96 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **arúku** “ρίχνω” < λατ. erunco, “ξεριζώνω (τα αγριόχορτα)” ή averrunco “αποτρέπω”: Meyer-Lübke, αριθμ. 2908. Parahagi, σελ. 211-212. Schlösser, σελ. 46, 48, 53, 80, 81 (και υποσημ. 4, όπου άλλη βιβλιογραφία για την ετυμολογία του ρήματος), 90 και 104.

97 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **kádu** (< λατ. cado “πέφτω”): Νικολαΐδης, σελ. 195. Meyer-Lübke, αριθμ. 1451. Parahagi, σελ. 303.

98 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **akátu** “συλλαμβάνω, πιάνω” < λατ. *accaptio capto, “θηρεύω”: πρβλ. ιταλ. cacciare, γαλλ. chasser: Νικολαΐδης, σελ. 14. Meyer-Lübke, αριθμ. 1662. Parahagi, σελ. 101-102.

99 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **súflu** “φυσώ” < λατ. sufflo, “φυσώ”. Νικολαΐδης, σελ. 501. Meyer-Lübke, αριθμ. 8430. Parahagi, σελ. 1130. Schlösser, σελ. 69 και 86.

100 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **trágu** “τραβώ” < λατ. trago, traho: “έλκω, σύρω, τραβώ”: Νικολαΐδης, σελ. 540. Meyer-Lübke, αριθμ. 8841. Parahagi, σελ. 1189-1190. Schlösser, σελ. 84.

101 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **bátu** “χτυπώ” (< λατ. batto < battuo, “χτυπώ, κρούω”). Νικολαΐδης, σελ. 316. Meyer-Lübke, αριθμ. 996. Parahagi, σελ. 258. Schlösser, σελ. 28.

102 < λατ. ventus “αέρας”: Νικολαΐδης, σελ. 120. Meyer-Lübke, αριθμ. 9212. Parahagi, σελ. 1266. Schlösser, σελ. 32, 62 και 94.

103 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **tál'u** “κόβω, θερίζω” < λατ. talio “διαιρώ, κόβω”: Meyer-Lübke, αριθμ. 8542. Parahagi, σελ. 1165 (βλ. και Νικολαΐδης, σελ. 522).

104 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **astrăpsésku** “αστράφτω” < ελλην. αστράφτω.

- (87), **skápirǎ**¹⁰⁶ (9, 10, 11, 12, 16, 25, 27, 28, 29, 32, 33, 35, 38, 40, 41, 43, 44, 48, 49, 67, 68, 69, 70, 71, 76, 81, 82, 85, 88, 92 και σε όλα τα βλαχόφωνα χωριά έξω από την Πίνδο), **arúkǎ astrǎpíe** (κ. λ. “ρίχνει αστραπή”).
43. βροντά: **asúnǎ**¹⁰⁷, όμως συχνότερο είναι το ρήμα **bubuneád-zǎ**¹⁰⁸ (“μπουμπουνίζει”), που απαντά στις περισσότερες βλαχόφωνες εστίες (9, 10, 11, 12, 16, 25, 27, 28, 32, 33, 34, 35, 39, 43, 44, 48, 49, 67, 68, 70, 71, 73, 75, 76, 82, 85, 87, 90, 92: με την ίδια προτίμηση και εκτός Πίνδου), ενώ χρησιμοποιείται και το **krǎžīneášte**¹⁰⁹ (“κρατσανάει, τρίζει”), που σημειώνεται από τους συντάκτες του άτλαντα μόνο στη Φούρκα.
79. ανθίζει: **luludziséšte** (κ. λ.: “λουλουδίζει”). Ανύπαρκτος τύπος (δεν απαντά εξάλλου πουθενά αλλού), αντί **luludiseášte**¹¹⁰. Πιο δόκιμες και κοινές είναι οι εκφράσεις **skoáte**¹¹¹ (ή **da**) **floáre**¹¹²

105 = **astrǎpseášte**, βλ. προηγούμενη υποσημ.

106 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **skápiru** “αστράφτω” < λατ. *excrepulo*, < *cre-ro*, “κροτώ, ψοφώ”: *Parahagi*, σελ. 1063· ο ίδιος όμως στη σελ. 222 (λ. “*ascápir*”) παραθέτει μια σειρά από διάφορες ετυμολογίες (< λατ. *esca* + *pygare*, *pyga* < ελλην. *πῦρ* ή < λατ. *ex-*capirare* < ελλην. *καπυρῶ*, “ξηραίνω”, *κάπυρος*, “ξηρός, αποξηραμένος” ή *ακόμη* < λατ. *ex-caperare*, “διπλώνω, ζαρώνω”. βλ. και *Meyer-Lübke*, αριθμ. 1624b), για να καταλήξει σε αδιέξοδο (*Νικολαΐδης*, σελ. 89: < ; αλβ. *screper* < ελλην. *ἀστράπτω*).

107 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **asúnu** “ηγώ, κουδουνίζω” < λατ. *sono* “ηγώ”: *Νικολαΐδης*, σελ. 92-93. *Meyer-Lübke*, αριθμ. 8087. *Parahagi*, σελ. 234.

108 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ηχοποιημένου ρ. **bu(m)bunétzu** < *bu bu*· πρβλ. ελλην. ρ. *μπουμπουνίζω*. *Νικολαΐδης*, σελ. 328. *Parahagi*, σελ. 295.

109 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ηχοποιημένου κατά τον *Νικολαΐδη* (σελ. 244) ρ. **krǎžīnésku** “κροτώ, κάνω πάταγο” (πρβλ. το ελλην. *κρατσανάω* <τα δόντια> “τρίζω τα δόντια”, “μασώ κάνοντας μεγάλο θόρυβο”)· αντίθετα ο *Parahagi* (σελ. 365, λ. “*kǎžīnésku*”· 388 *křīžīn-*) το συνδέει με το βουλγ. *kureamu* “σπάζω”.

110 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **lulud(y)isésku** < ελλ. *λουλουδίζω*, *λουλουδιάζω*: *Νικολαΐδης*, σελ. 268. *Parahagi*, σελ. 751.

111 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **skótu** < λατ. *excotere* < *excutere*. *Meyer-Lübke*, αριθμ. 2998. *Parahagi*, σελ. 1069 (ο *Νικολαΐδης*, σελ. 486, το παράγει από το υποθετικό λατινικό ρ. **ex-cutulo*, “εκκρούω, εκτινάσσω”. βλ. και *Meyer-Lübke*, αριθμ. 3000).

112 Πληθ. του **floárǎ** < λατ. *flos*, *floris*· αιτ. *florem* “άνθος, λουλούδι”: *Νικολαΐδης*, σελ. 571. *Meyer-Lübke*, αριθμ. 3382. *Parahagi*, σελ. 556. *Schlösser*, σελ. 40 και 60.

(ή **lulíde**¹¹³ ή **bubúk'e**¹¹⁴): κ. λ. “βγάζει” ή “δίνει λουλούδια (ή “μπουμπούκια”)” αντίστοιχα (πρβλ. 11, 12, 25, 34, 35, 38, 51, 52, 75, 85, 94 κλπ). ή ακόμη **diskl'íde**¹¹⁵ (“ανοίγει: 19, 33, 40, 56, 57, 68, 69, 71 κλπ). **anθiseáste**¹¹⁶ (“ανθίζει”: 9, 46, 48, 72, 76). **bubukeádză**¹¹⁷ (65) ή **bubuk'iseáste**¹¹⁸ (“μπουμπουκιάζει”: 72). ή ακόμη (να) **leáguă**¹¹⁹ (κ. λ. “θα δέσει”, “δένει”).

83. δέντρο: **purkó**¹²⁰. παράλληλα απαντά και το προσηγορικό **árbu-re** (πληθ. **árburi**), που σημειώνεται για άλλες περιοχές (μόνο που στο Γρεβενίτι η χρήση του εξειδικεύεται στην ποικιλία της βαλανιδιάς που είναι γνωστή και με το αλβανικής προέλευσης όνομα **duşku**, ελλην. ντούσκο).

85. κορμός: **trúru**¹²¹. Μαζί του¹²² χρησιμοποιούνται παράλληλα τα: **kútur**¹²³ (“κούτσουρο”, ιδιαίτερα για τον πεσμένο κορμό) και **bú-**

113 Πληθ. του **lulídă**: αθησαύριστο < ; ελλην. λουλούδι (< αλβαν. **lule**: Ανδριώτης, *Ετυμολογικό λεξικό*, σελ. 191), με πιθανό συμφυρμό προς το λ(ε)λιλίδιον > λειρίδιον (πρβλ. και λατ. **lilium**). Βλ. επίσης Νικολαΐδη, σελ. 261 (λ. “λιλίτσα, λιλούδα, λάλούδα”). *Parahagi*, σελ. 738 (λ. “lilíce”). 751 (λ. “lulúďă”).

114 Πληθ. του **bubúk'e**: πρβλ. ελλην. μπουμπούκι (; < αρχ. ελλην. βομβύκιον < υποκ. του βόμβυξ. Ανδριώτης, *Ετυμολογικό λεξικό*, σελ. 223): Νικολαΐδης, σελ. 327. *Parahagi*, σελ. 287.

115 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **diskl'ídu** < λατ. **discludo, discludere** “ανοίγω”: Νικολαΐδης, σελ. 371. *Parahagi*, σελ. 488.

116 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του αθησαύριστου ρ. **anθisésku** < ελλην. ανθίζω.

117 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του αθησαύριστου ρ. **bubukédzu** < ελλην. μπουμπουκιάζω (βλ. και επόμενη υποσημ.).

118 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. του ρ. **bubukisésku** < ελλην. μπουμπουκιάζω. Νικολαΐδης, σελ. 327. *Parahagi*, σελ. 287-288.

119 Γ'ενικ. πρόσ. ενεστ. (μέλλ.) του ρ. **légu** < λατ. **ligo, ligare** “δένω”: Νικολαΐδης, σελ. 257. *Meyer-Lübke*, αριθμ. 5 024. *Parahagi*, σελ. 733-734.

120 Αθησαύριστο (;). Πιθανότατα από το ελλην. όπωρικό (δέντρο) (πρβλ. Μπόγκα, *Τὰ γλωσσικά ιδιώματα τῆς Ἠπείρου*, Α', σελ. 315, λ. “πουρ'κά, τα” < οπωρικά < βυζ. πωρικά, “φρούτα”. βλ. και Ανδριώτης, *Ετυμολογικό λεξικό*, σελ. 304, λ. “πωρικό”) και αρχικά πρέπει να δήλωνε μόνο το “οπωροφόρο δέντρο”, αλλά αργότερα η σημασία του επεκτάθηκε σε όλα τα δέντρα.

121 < παλαιοσλ. **truru**, “κορμί”: Νικολαΐδης, σελ. 544. *Parahagi*, σελ. 1 199.

122 Η λέξη δηλώνει επίσης το ανθρώπινο κορμί.

123 < ελλην. κούτσουρο. *Parahagi*, σελ. 427.

- ëium^u124** (κυρίως για τον ξεραμένο κορμό), γνωστά και σε άλλες περιοχές (32, 80, 94).
95. **πεύκο: k'ín^u125**. Εδώ η καταγραφή είναι σωστή· θα θέλαμε όμως να προσθέσουμε και το προσηγορικό **dzádă¹²⁶**: η λέξη, που απαντά σε αρκετά σημεία του άτλαντα (20, 43, 50, 53, 54, 59, 62, 90 κ. α.), σημαίνει συνήθως “δαδί”, αλλά κάποτε δηλώνει και το πεύκο που δίνει (**skoáte broáskă¹²⁷**: “βγάζει χελώνα, εξόγκωμα”) το τόσο χρήσιμο (ιδιαίτερα σε παλαιότερες εποχές) προσάναμμα, αλλά και συντηρητικό των κρασιών ή αντιφάρμακο για τον πονόδοντο.
133. **φαρμακερός: fïrmăkát**. Ο σωστός τύπος είναι **fărmăkát^u128**, ενώ στο χωριό απαντούν και τα συνώνυμα επίθετα που συλλέγονται από άλλες περιοχές (25, 28, 34, 46, 47, 72, 74, 85, 85, 86 κ. α.): **fărmăkós^u129**, **fărmăkosít^u130**, **amár^u131** (“πικρός”).
139. **σκυλάκι: kîníku¹³²**. Επίσης **kăţălík^u**, **kăţălíkă¹³³**: 3, 4, 9, 10,

124 Σχοτεινής ετυμολογίας (< λατ. bustio, bustionem, “καύση”): Κ. Νικολαΐδης, σελ. 330. Parahagi, σελ. 290 (Μήπως από το λατ. bustum “μνήμα, τύμβος, επιτύμβια στήλη”, αλλά και “μπούστο”, από όπου το ιταλ. busto; Meyer-Lübke, αριθμ. 1422. Ή ακόμη από το λατ. *buccinum “κομμάτι”; Meyer-Lübke, αριθμ. 1362).

125 < λατ. pinus, “πίτυς, πεύκο”: Νικολαΐδης, σελ. 216. Meyer-Lübke, αριθμ. 6519. Parahagi, σελ. 710. Schlösser, σελ. 55.

126 < λατ. daeda, taeda “κομμάτι πεύκου”, “δάδα”: Νικολαΐδης, σελ. 528. Meyer-Lübke, αριθμ. 8520. Parahagi, σελ. 519.

127 **skoáte**: βλ. σημ. 111. **broáskă** “χελώνα” και “βάτραχος” < λατ. *broasca: Parahagi, σελ. 284. Schlösser, σελ. 40, 56 και 78 (ο Νικολαΐδης, σελ. 332, θεωρεί τη λέξη αλβαν. δάνειο < αλβαν. breske, ενώ ο Meyer-Lübke, αριθμ. 1329, παράγει και τους δύο τύπους από το λατ. *broscus “βάτραχος”).

128 Μετοχή παθητ. παρακ. του ρ. **fărmăku** “δηλητηριάζω”, “πικραίνω”· πρβλ. ελλην. φαρμακεύω, φαρμακώνω. Parahagi, σελ. 540.

129 < **fărmák^u** “φάρμακο”, “φαρμάκι, δηλητήριο”: Parahagi, σελ. 544 (και 554). Ίσως καλύτερα < λατ. *pharmacosus “φαρμακώδης”, “δηλητηριώδης”.

130 Μετοχή παθητ. παρακ. του ρ. **fărmăkusésku** “δηλητηριάζω”, “πικραίνω”· πρβλ. ελλην. φαρμακώνω. Parahagi, σελ. 545.

131 < λατ. amarus “πικρός”: Νικολαΐδης, σελ. 27. Meyer-Lübke, αριθμ. 406. Parahagi, σελ. 142.

132 < **kîne** (< λατ. canis, αιτ. canem “σκυλί”: Νικολαΐδης, σελ. 192. Meyer-Lübke, αριθμ. 1592. Parahagi, σελ. 360. Schlösser, σελ. 28) + υποκορ. κατάλ. -ík^u.

- 13, 16, 24, 29, 33, 38, 39, 45, 77, 49, 65, 68, 70, 74, 75, 85, 80, 81, 90, 94, 95 κλπ) και **kǎtǎlǎs^u**¹³⁴ (17, 22, 34, 46, 50, 52, 53, 55, 58, 63, 80, 84).
145. γάτα: **kǎtǎs^e**¹³⁵. Ακόμη **pǎsǎ**¹³⁶ (πρβλ. και 25, 28, 48, 49, 70, 71, 86, 92).
147. γατάκι: **kǎtǎsǐk^u**¹³⁷. Επίσης **pǎsǐk^u** (θηλ. **pǎsǐkǎ**¹³⁸). Πρβλ. και 48, 49, 70.
167. φτερούγα: **peǎne**. Πρόκειται για τον πληθ. αριθμό του **peǎnǎ**¹³⁹, που σημαίνει “φτερό”. Πιστεύουμε έτσι ότι δεν καταγράφεται η ακριβώς αντίστοιχη προς την ελληνική βλάχικη λέξη, που θα έπρεπε να είναι η ελληνικής καταγωγής **fterǎgǎ** ή **ftirǎgǎ**.
171. χελιδόνι: **ǎurǎlǐdǎ**¹⁴⁰. Και **hǐlǐdǎne**¹⁴¹.
183. βάτραχος: **broǎtǐk^u**¹⁴². Και **bǎkǎk^u**¹⁴³, **broǎskǎ arǐnǎsǎ**¹⁴⁴ (“μεγάλος βάτραχος με δηλητήριο”).

133 **kǎtǎlǐk^u** < **kǎtǎl^u** (< λατ. *catellus* “σκυλάκι”) + υποκορ. κατάλ. **-ǐk^u** και **kǎtǎlǐkǎ** < **kǎtǎlǎ** (< λατ. *catella*) + υποκορ. κατάλ. **-ǐkǎ** “σκυλίτσα” αντίστοιχα: Βλ. και Νικολαΐδη, σελ. 210. Meyer-Lübke, αριθμ. 1763. Parahagi, σελ. 356.

134 < **kǎtǎl^u** (“σκυλάκι” < λατ. *catellus*) + υποκορ. κατάλ. **-ǎs^u** “σκυλάκι”. Βλ. και Νικολαΐδη, σελ. 210. Parahagi, σελ. 356.

135 < λατ. *cat(t)a* “γάτα” + υποκορ. κατάλ. **-ǎs^e**: Parahagi, σελ. 356. Βλ. και Νικολαΐδη, σελ. 210. Meyer-Lübke, αριθμ. 1770 (επίσης Schlösser, σελ. 54).

136 **pǎsǎ** < ; Το προσηγορικό απαντά σε όλη τη Βαλκανική: αλβαν. *pisë* “γάτα”, βουλγ. *pusu* “σκυλί”, τουρκ. *piss(k)* “γάτα”: Parahagi, σελ. 962 (λ. “pǎsǎ”)· 981 (ο Νικολαΐδης, σελ. 210, λ. “kǎtǎsǎ”, θεωρεί τη λέξη σλαβ. καταγωγής).

137 < υποκορ. του **kǎtǎs^e** (αθησαύριστο;).

138 Υποκορ. του **pǎsǎ**: “γατάκι”, “γατούλα” αντίστοιχα.

139 **peǎnǎ** < λατ. *penna* και *pinna* “φτερό”: Νικολαΐδης, σελ. 419. Meyer-Lübke, αριθμ. 6514. Parahagi, σελ. 966. Schlösser, σελ. 87.

140 Αθησαύριστο (;)· < ; .

141 < ελλην. χελιδόνι.

142 < λατ. **brot(h)achus* < ελλην. βρόταχος < βάτραχος: Νικολαΐδης, σελ. 332. Meyer-Lübke, αριθμ. 1331. Parahagi, σελ. 285.

143 Ηχομιμητική λέξη < **bǎkǎkǎ** το τραγούδι των βατράχων: Parahagi, σελ. 252· πρβλ. και ελλην. μπάκακας (βλ. Ανδριώτη, *Ετυμολογικό λεξικό*, σελ. 217).

144 **broǎskǎ**: βλ. υποσημ. 127. **arǐnǎsǎ** ή **arǐnǎoǎsǎ** < λατ. *arenosus*, θηλ. *arenosa*, “αμμώδης, της άμμου”: Νικολαΐδης, σελ. 75· Parahagi, σελ. 199 (βλ. και Meyer-Lübke, αριθμ. 631a).

197. λιγνός: *minút*. Ο ακριβής φωνητικά τύπος έχει τη μορφή *mi-nút¹⁴⁵*, ενώ το επίθετο δεν είναι ιδιαίτερα εύχρηστο για ανθρώπους, για τους οποίους οι συνήθεις λέξεις που ακούγονται στο χωριό είναι *xerak'ianó¹⁴⁶*, *s'áláb¹⁴⁷*, *adínat¹⁴⁸*, *(ka) htik'ár¹⁴⁹* (“χτικιάρης”) ή ακόμη *ka lélek¹⁵⁰* (“σαν λελέκι”, “ψιλόλιγνος”).
199. γερός: *sānātós*, αντί *sānātós¹⁵¹* Και *čilék'e¹⁵²*.
209. γένεια: *bārg'i*. Και *bārbā¹⁵³*.
213. πρόσωπο: *fátǎ¹⁵⁴*. Αλλά και *mútrǎ¹⁵⁵*.
215. μάγουλο: *búkǎ¹⁵⁶*. Και *mér¹⁵⁷*.
223. σκυλόδοντο (τραπεζίτης): *frunimít¹⁵⁸*. Και *dinde di kí-*

145 < λατ. *minutus* “μικρός, λεπτός”: Νικολαΐδης, σελ. 293. Meyer-Lübke, αριθμ. 5 600. Parahagi, σελ. 803. Schlösser, σελ. 42 και 64.

146 Αθησαύριστο (;) < ελλην. ξερακιανός (κατά τον Ανδριώτη, *Ετυμολογικό λεξικό*, σελ. 237: < ξέρακας + κατάλ. -ιανός).

147 Βλ. υποσημ. 37.

148 < ελλην. *ἀδύνατος*. Βλ. και Νικολαΐδη, σελ. 11. Parahagi, σελ. 111.

149 Αθησαύριστο (;) < ελλην. χτικιάρης < χτικιό (< έκτικη [= καθ' ἕξιν] νόσος) + κατάλ. -άρης. Ανδριώτης, *Ετυμολογικό λεξικό*, σελ. 426.

150 *ka* (< λατ. *quam* “ώς, όπως, σαν”: Νικολαΐδης, σελ. 181. Meyer-Lübke, αριθμ. 6 928. Parahagi, σελ. 301-302) + *léleku* “πελαργός”: ελλην. λέλεκας, λελέκι < τουρκ. *leylek* (Ανδριώτης, *Ετυμολογικό λεξικό*, σελ. 184): πρβλ. αλβαν. *lelek'* βουλγ. *léleku*: Νικολαΐδης, σελ. 258. Parahagi, σελ. 734.

151 < λατ. **sanit(at)osus* (< *sanus, sanitas*, “υγιής”, “υγεία” αντίστοιχα): Νικολαΐδης, σελ. 463. Meyer-Lübke, αριθμ. 7581a. Parahagi, σελ. 1 057.

152 Το προσηγορικό, που αποθησαυρίζεται στον Parahagi (σελ. 436 και 449) με τη σημασία “χάλυβας, ατσάλι”, θεωρείται τουρκικής καταγωγής (< *tchelik*). Βλ. και Νικολαΐδη, σελ. 552 (λ. “τσιλίκε”).

153 < λατ. *barba* “γένι, γενειάδα”: Νικολαΐδης, σελ. 313. Meyer-Lübke, αριθμ. 944. Parahagi, σελ. 256. Schlösser, σελ. 56.

154 < λατ. **facia* < *facies* “όψη, πρόσωπο”: Νικολαΐδης, σελ. 566. Meyer-Lübke, αριθμ. 3 130. Parahagi, σελ. 541. Schlösser, σελ. 60 και 83.

155 *mútrǎ*, πληθ. *mútre* < ελλην. μούτρο, μούτρα (για την ιταλ. ίσως καταγωγή του τελευταίου βλ. Ανδριώτη, *Ετυμολογικό λεξικό*, σελ. 216): Νικολαΐδης, σελ. 307. Parahagi, σελ. 843.

156 < λατ. *bucca* “στόμα”: Νικολαΐδης, σελ. 326. Meyer-Lübke, αριθμ. 1 357. Parahagi, σελ. 289.

157 < λατ. **melum* < *malum*, “μήλον”: Νικολαΐδης, σελ. 290. Parahagi, σελ. 794 (βλ. και Meyer-Lübke, αριθμ. 5 272).

ne¹⁵⁹ (“σκυλόδοντο”), **măseáúă**¹⁶⁰ (“τραπεζίτης, μυλόδους, δοντούρα”).

225. **σάλια**: **skukeát**^{u161}. Κανονικά θα έπρεπε να καταγραφεί ο πληθυντικός **skukeát**, αφού ο ενικός σημαίνει “σάλιο, φτύσιμο¹⁶²”. Επίσης **hărbálă**¹⁶³ (πληθ. **hărbále**: κ. λ. “φλέγμα, φλέμα”).

227. **λαιμός**: **gúșă**¹⁶⁴. Και **zvérkă** ή **zvérk**^{u165} (6, 20, 60, 61) ή **gîrgă**¹⁶⁶ (90 ;).

158 Αθησαύριστο (;) < ελλην. φρονιμίτης. Εδώ υπάρχει προφανώς κάποια σύγχυση, αφού άλλο δόντι είναι ο τραπεζίτης και άλλο ο φρονιμίτης.

159 **dinde** (< λατ. dens, -ntis, αιτ. dentem, “δόντι”) **di kîne** (< λατ. canis, -is, αιτ. canem, “κύων, σκυλί”): Νικολαΐδης, σελ. 365 και 192. Meyer-Lübke, αριθμ. 2556 και 1592. Parahagi, σελ. 473 και 360 αντίστοιχα. Schlösser, σελ. 32, 57 και 92· 28.

160 < λατ. maxilla, “γνάθος, σαγόνη”: Νικολαΐδης, σελ. 284. Meyer-Lübke, αριθμ. 5443. Parahagi, σελ. 784. Schlösser, σελ. 87, 97.

161 < ρ. (a)skúk’u < λατ. *scuppire (ή *exspruicare)· θαμ. του exspruo, “φτύνω”: Νικολαΐδης, σελ. 90. Parahagi, σελ. 223 και 1072.

162 Το φτύσιμο λέγεται και **skukeáre** (για την ετυμολογία του βλ. την προηγούμενη υποσημ.).

163 < βουλγ. hurpa: Parahagi, σελ. 649 και 662 (βλ. και Νικολαΐδη, σελ. 588, λ. “χάρποάλα”).

164 < λατ. γαλατ. geusiae, “μάγουλα”, “λάρυγγας, λαιμός”: Meyer-Lübke, αριθμ. 3750. Parahagi, σελ. 605-606 (πρβλ. ιταλ. gozzo, βενετ. gosso, πορτογ. goto, γαλλ. gosier, ρουμ. gusa). Schlösser, σελ. 85. Η ετυμολογία του Νικολαΐδη (σελ. 146) από το λατ. guttur, -uris, gutturem, “λάρυγγας, λαιμός” μέσω του αλβαν. gushe, “πρόλοβος, γκούσια των πουλιών” (βλ. Ν. Γκίνη, Αλβανο-Ελληνικό λεξικό, σελ. 274) δεν φαίνεται ορθή, όπως ίσως και η υπόθεση του Ανδριώτη (Ετυμολογικό λεξικό, σελ. 67) ότι το ελλην. γκούσα προέρχεται από το ρουμαν. gusa, που με τη σειρά του κατάγεται από το λατ. geusia με τη διαμεσολάβηση ενός σλαβ. τύπου. Η βλάχικη καταγωγή του ελληνικού προσηγορικού φαίνεται απλούστερη και ορθότερη.

165 < αλβ. zverk, “αυχέννας, τράχηλος”: Νικολαΐδης, σελ. 469. Parahagi, σελ. 1307. Ανδριώτης, ό. π., σελ. 115.

166 Αθησαύριστο (;). Παρόλο που το βλάχ. **gîrgă** μοιάζει να συγγενεύει ετυμολογικά με τα σλαβικής καταγωγής βλάχ. **gîrgal** και **gîrgileánu** ή **gărgăl’ánu** “λάρυγγας, λαιμός” (< σερβ. grkljan: Νικολαΐδης, σελ. 138· ή < βουλγ. gruklanu “λαρύγγι, λαιμός”: Parahagi, σελ. 586 και 589), πιστεύουμε ότι η σύνδεσή του με το λαϊκό λατινικό gurga “νεροστρόβιλος, βάραθρο” (βλ. Meyer-Lübke, αριθμ. 3921) < κλασ. λατ. gurges “νεροστρόβιλος, βάραθρο”, “αχόρταγος” (από όπου και το

229. **ώμος**: **păltăre**, **pultăre**¹⁶⁷. Και **anúmere**¹⁶⁸ (1, 2, 3, 5, 6, 7, 11, 19, 20, 22, 25, 27, 29, 33, 34, 36, 45, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 69, 70, 71, 74, 78, 81, 84, 88, 88)· προσθέτουμε ότι ο τύπος **pultăre** δεν χρησιμοποιείται από τους ντόπιους, αντίθετα απαντά ακόμη ο τύπος **plătăre**¹⁶⁹ (12, 14, 34, 74, 85, 87, 91).
233. **μπράτσο**: **brățu**¹⁷⁰. Και **mîna**¹⁷¹ (πρβλ. 11, 14, 15, 24, 27, 28, 47, 74).
247. **μηρός**: **but** (αντί **búte** ή **bút**¹⁷²). Και **kălăme**¹⁷³ ή **γόφ**^u (ή **γυφό**¹⁷⁴).
249. **γάμπα**: **púlpa**¹⁷⁵. Άγνωστο στο χωριό· αντ' αυτού το ελληνικής καταγωγής **γάμπα**¹⁷⁶.
251. **πόδι**: **éōru**¹⁷⁷ Και **arída**¹⁷⁸.
255. **γυμνός**: **zărku**¹⁷⁹. Και **dispul'át**^u (**dispuleát**^u¹⁸⁰), όπως στα περισσότερα σημεία του χάρτη, αλλά και **blét**^u¹⁸¹.

γαλλ. gorge “λαιμός”) θα ήταν μια λογική πρόταση ετυμολόγησής του.

167 **păltăre** και **plătăre** < λατ. *platalis (πρβλ. ελλην. πλάτη): Νικολαΐδης, σελ. 403-404 (λ. “πάλτάρε”). Παραहाги, σελ. 995.

168 < λατ. humerus. Νικολαΐδης, σελ. 356 (λ. “νούμιρε”). Meyer-Lübke, αριθμ. 4 232. Παραहाги, σελ. 168 και 916 (λ. “númir³”). Schlösser, σελ. 47.

169 Βλ. υποσημ. 167.

170 < λατ. brachium “βραχίων”. Νικολαΐδης, σελ. 331. Meyer-Lübke, αριθμ. 1 256. Παραहाги, σελ. 283.

171 Βλ. υποσ. 80.

172 < ελλην. μπούτι < τουρκ. boút: Νικολαΐδης, σελ. 330. Παραहाги 299.

173 < ελλην. καλάμι: Νικολαΐδης, σελ. 186. Παραहाги, σελ. 327.

174 Αθησαύριστο (;) < ελλην. γοφός.

175 < λατ. pulpa “σάρκα”: Νικολαΐδης, σελ. 438. Meyer-Lübke, αριθμ. 6 834. Παραहाги, σελ. 1 027. Schlösser, σελ. 78.

176 Αθησαύριστο (;) < ελλην. γάμπα < ιταλ. gamba < αρχ. ελλην. καμπή. Βλ. Ανδριώτης, Ετυμολογικό λεξικό, σελ. 61-62.

177 < βλάχ. **éiēōru** < λατ. *peciulus, *retiolus και *pediolus (υποκορ. του pes, pedis “πόδι”) “μικρό πόδι, ποδάρι”: Νικολαΐδης, σελ. 553. Παραहाги, σελ. 434 και 440. Schlösser, σελ. 83 και 102.

178 < ελλην. **αρίδα** (“ξυλουργικό εργαλείο” | “κνήμη, σκέλος, πόδι”) < αρχ. ελλην. **αρίς**, **-ίδος**: Νικολαΐδης, σελ. 74. Παραहाги, σελ. 198. Ανδριώτης, ό. π., σελ. 35.

179 < σλαβ.-βουλγ. ετυμολ.· πρβλ. ελλην. ζάρκος “γυμνός”. Βλ. υποσημ. 75.

259. κοιλιά: *píndikǎ*¹⁸². Και *ínimǎ*¹⁸³ (σε εκφράσεις όπως *mi doá-ge*¹⁸⁴ *ínima*) ή *burík^u*¹⁸⁵ (16, 30, 32, 33, 37, 80, 81).
 261. συκώτι: *h'ikát* (αντί *h'ikát^u*)¹⁸⁶. Και *h'ikát^u láiu*¹⁸⁷.
 269. βλέπει: *veáde*¹⁸⁸. Και *mǎtreášte*¹⁸⁹.

180 < λατ. *despoliatus*, παθητ. μετοχή του ρ. *despolio*, *despoliare*, “συλώ, σκυλεύω, γδύνω”: Νικολαΐδης, σελ. 375. Meyer-Lübke, αριθμ. 2602. Paphagi, σελ. 485.

181 < σλαβ.-σερβικής μάλλον καταγωγής Πρβλ. ελλην. ιδιωμ. μπλέτσος “γυμνός” (Μπόγκας, *Τὰ γλωσσικά ιδιώματα τῆς Ἠπείρου*, Α΄, σελ. 253· Β΄, σελ. 155 και 232) και επών. Μπλέτσος: Δ. Κ. Ράιος, “Τοπωνυμικά Γ”, σελ. 247 (“Βάλεα αλ Μπλέτσου, Λα”).

182 < λατ. **pantica* < *pantex*, -*icis*, αιτ. *panticem*, “κοιλιά”: Νικολαΐδης, σελ. 406. Meyer-Lübke, αριθμ. 6207. Paphagi, σελ. 990. Schlösser, σελ. 47, 49, 84 και 94.

183 “Ψυχή, καρδιά, στομάχι ...” < λατ. *anima*, “ψυχή, πνεύμα”: Νικολαΐδης, σελ. 176-177. Meyer-Lübke, αριθμ. 475. Paphagi, σελ. 678. Schlösser, σελ. 29 και 81.

184 Γ΄ ενικ. πρόσ. οριστ. ενεστ. του ρ. *dóru* “πονάω” < λατ. *doleo*, *dolere* “πονάω”: Νικολαΐδης, σελ. 378. Meyer-Lübke, αριθμ. 2721. Paphagi, σελ. 498-499.

185 < λατ. **umbulicus* < *umbilicus*, “ομφαλός”: Νικολαΐδης, σελ. 329. Meyer-Lübke, αριθμ. 9045. Paphagi, σελ. 298.

186 < λατ. (*jecur*) *ficatum*, “ἥπαρ συκωτόν”, “ἥπαρ ζώου θρεμμένου με σύκα”. Paphagi, σελ. 654-655. Βλ. και Meyer-Lübke, αριθμ. 8494 (λ. “*sykoton*”, 2. “*ficatum*”). Schlösser, σελ. 50 και 60.

187 Ο Νικολαΐδης, σελ. 251, θεωρεί το επίθετο (που απαντά στα περισσότερα σημεία της Βαλκανικής) αλβανικής καταγωγής. Αντίθετα ο Paphagi, σελ. 722, υπογραμμίζει αρχικά τη συγγένεια που υπάρχει ανάμεσα στο ελληνικό λάιος, τα αλβαν. *llaje*; *laj* και το βλάχ. *láiu*, για να καταλήξει στην άποψη ότι πηγή τους πρέπει να είναι ένας αμάρτυρος λατ. τύπος **lajus* που κατέληξε στο βλάχ. *láiu* και στη συνέχεια πέρασε στα ελλην. και τα αλβαν. (βλ. και Ανδριώτη, *Ετυμολογικό λεξικό*, σελ. 180, λ. λάγιος, όπου προτείνεται και μια ελλην. ετυμολ. < λαγός, “αυτός που έχει χρώμα λαγού, γκρίζος” και ύστερα “μαύρος”).

188 Γ΄ ενικ. πρόσ. οριστ. ενεστ. του ρ. *védu* < λατ. *video*, *videre* “βλέπω”: Νικολαΐδης, σελ. 116. Meyer-Lübke, αριθμ. 9319. Paphagi, σελ. 1260. Schlösser, σελ. 34 και 62.

189 Γ΄ ενικ. πρόσ. οριστ. ενεστ. του ρ. *brésku* “κοιτάζω”, αλβαν. καταγωγής: Paphagi, σελ. 284 (λ. “*bréscu*”) και 285 (λ. “*bruéscu*”).

271. κοιτάζει: **breášte**¹⁹⁰. Και **mătreášte** (9, 12, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 38, 40, 43, 44, 47, 49, 67, 68, 69, 71, 72, 75, 76, 81, 82, 85, 86, 88, 89, 90 κλπ) ή **veáde** (1, 3, 6, 7, 10, 15, 16, 22, 50, 78, 87).
273. τυφλός: **uórbu**¹⁹¹. Και **găvusítu** (και **găvu** ή **gavó**)¹⁹².
279. ακούει: **ávde**¹⁹³. Και **askúltă**¹⁹⁴.
281. κρυφοακούει: **askúltă, krifuávde**¹⁹⁵ (όπως σε άλλα σημεία). ωστόσο χρησιμοποιείται παράλληλα και ο τύπος **krif(o)askúltă**¹⁹⁶ που σημειώνεται αλλού: 16).
283. κουφός: **kúfu**¹⁹⁷ (όπως στα περισσότερα σημεία και όχι **kuf**). όμως παράλληλα λέγεται και η περίφραση **nuávde** “δεν ακούει”, που καταγράφεται αλλού: 27, 29, 48, 69, 72, 73, 75, 80 ...).
287. μυρίζει: **an'urdzeášte**¹⁹⁸. παράλληλα και ο τύπος **ambúte**¹⁹⁹ (με τη χροιά της δυσσομίας: 50, 51, 55, 58, 60, 61, 63).

190 Γ' ενικ. πρόσ. οριστ. ενεστ. του ρ. **mătrésku** < παλαιοσλαβ. motriti “παρατηρώ”: Νικολαΐδης, σελ. 286-287. Parahagi, σελ. 843 (λ. “mutrésu”).

191 < λατ. orbus “ορφανός, στερημένος, τυφλός”: Νικολαΐδης, σελ. 391. Meyer-Lübke, αριθμ. 6086. Parahagi, σελ. 936.

192 **găvusítu** < παθητ. μετχ. του ρ. **găvusésku** “τυφλώνω” < ελλην. γκαβώνω. **găvu** “γκαβός, στραβός” < λατ. canus “κοίλος, κενός”. **gavó** < ελλην. γκαβός “τυφλός, στραβός” < λατ. canus: Νικολαΐδης, σελ. 135. Parahagi, σελ. 581 και 587-588. Ανδριώτη, *Ετυμολογικό λεξικό*, σελ. 67.

193 Σημειώνεται σε όλες τις βλαχόφωνες εστίες, αλλά συνήθως με τη μορφή **ávdi**. Γ' ενικ. πρόσ. οριστ. ενεστ. του ρ. **ávdu** “ακούω” < λατ. audio, audire “ακούω”: Νικολαΐδης, σελ. 102. Meyer-Lübke, αριθμ. 779. Parahagi, σελ. 243. Schlässer, σελ. 45.

194 Γ' ενικ. πρόσ. οριστ. ενεστ. του ρ. **askúltu** “ακροώμαι, ακούω” < λατ. ascolto, ascultare < ausculto, auscultare: Νικολαΐδης, σελ. 90. Meyer-Lübke, αριθμ. 802. Parahagi, σελ. 224.

195 Γ' ενικ. πρόσ. οριστ. ενεστ. του ρ. **krif(o)ávdu** < **krifo** < ελλην. κρυφο- + **ávdu** “ακούω” < λατ. audio (βλ. υποσημ. 193): αθησαύριστο (;).

196 Γ' ενικ. πρόσ. οριστ. ενεστ. του αθησαύριστου ρ. **krif(o)askúltu**: **krifo-** (< ελλην. κρυφο-) + **askúltu** “ακούω” (< λατ. ascolto, ascultare: βλ. υποσημ. 194).

197 < ελλην. κουφός. Νικολαΐδης, σελ. 243. Parahagi, σελ. 396.

198 Γ' ενικ. πρόσ. οριστ. ενεστ. του ρ. **an'urdzésku** “οσφραίνομαι, μυρίζω” < ελλην. μυρίζω: Νικολαΐδης, σελ. 45-46. Parahagi, σελ. 170.

199 Γ' ενικ. πρόσ. οριστ. ενεστ. του ρ. **ambútu** < λατ. in-*putio, putire (< putere “σαπίζω, μυρίζω άσχημα”): Νικολαΐδης, σελ. 37. Parahagi, σελ. 146 και 150 (λ. “ampút”): βλ. και Meyer-Lübke, αριθμ. 4326 (λ. “imputrescere”).

291. γυρεύει: **káftă**²⁰⁰ (σχεδόν παντού)· αλλά και **alágă**²⁰¹ (43, 73, 76) ή **mătreăște** (σπανιότερα).

Γ. Η τρίτη και τελευταία κατηγορία του καταλόγου μας αναφέρεται σε ανακρίβειες ή λανθασμένες φωνητικά καταγραφές ή εντελώς άστοχες επιλογές.

I. Φωνητικά σφάλματα:

vímptu, αντί **vínd^u** (σελ. 35: α γέρας)· **kurkubéu**, αντί **kukubéu**²⁰² (45: ουράνιο δοξάρι, δηλ. τόξο)· **kulunáre**, αντί **klunáre** ή **klunár^u**²⁰³ (87: κλαδί)· **gríu**, αντί **grín^u**²⁰⁴ (111: σιτάρι)· **ái^u**: αντί **ál^u**²⁰⁵ (127: σκόρδο)· **ruí**: αντί **ruí^u** (163:

200 Γ'ενικ. πρόσ. οριστ. ενεστ. του ρ. **káftu** < λατ. *cauto, cautare: Νικολαΐδης, σελ. 212 (όπου προστίθεται και η ετυμολ. < λατ. capto "θηρεύω, ψάχνω"). Parahagi, σελ. 304-305.

201 Γ'ενικ. πρόσ. οριστ. ενεστ. του ρ. **alágu** < λατ. *allargo, allargare "απομακρύνομαι": Νικολαΐδης, σελ. 17. Meyer-Lübke, αριθμ. 352. Parahagi, σελ. 129. Schlösser, σελ. 87, υποσημ. 3.

202 Είναι αλήθεια ότι στα λεξικά των Νικολαΐδη και Parahagi το προσηγορικό αποθησαυρίζεται ως **kurkubéu**, γεγονός που εξηγεί ίσως την αναγραφή του με αυτή τη μορφή σε όλα τα βλαχόφωνα σημεία του άτλαντα. Στο Γρεβενίτι πάντως η λέξη προφέρεται από όλους ως **kukubéu**. Όσο για την προέλευσή της έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις: < λατ. concurvum ή *concurveus είτε < λατ. arcus ("ουράνιο τόξο") bibit ("πίνει") ή *curcus bibit είτε ακόμη < λατ. arcu + *conbibulus: Νικολαΐδης, σελ. 238. Meyer-Lübke, αριθμ. 2073a (< arcu cum beu). Parahagi, σελ. 415. Φαίνεται ότι, καθώς οι ντόπιοι δεν ήταν εξοικειωμένοι με το προσηγορικό **kúrku** ("κούρκος, γαλοπούλα"), απλοποίησαν το α' συνθετικό του (**kurkubéu**, συνδέοντάς το, όπως όλα δείχνουν, με τον κούκο, **kúk^u**). Όσο για το β' συνθετικό (-**béu**), παρόλο που συμπίπτει φωνητικά με το βλάχ. **béu** ("μπέης"), συνδέθηκε ίσως από τους ίδιους γλωσσικούς φορείς με το ρήμα "πίνω" (βλάχ. **beáu** < λατ. bibo): έτσι, όταν έβλεπαν κάποιαν από τις δύο βάσεις του ουράνιου τόξου να ακουμπάει στην κοίτη ποταμού ή χειμάρρου είτε στην επιφάνεια λίμνης, έλεγαν πως "πίνει νερό" (**beá áră**), φαινόμενο που ερμήνευαν ως προάγγελο νέων βροχών.

203 Αθησαύριστο (;) < ελλην. κλωνάρι < κλωνάριν < κλωνάριον < υποκ. του αρχ. ελλην. κλών.

204 < λατ. granum "κόκκος, σπόρος": Νικολαΐδης, σελ. 148. Meyer-Lübke, αριθμ. 3846. Parahagi, σελ. 598.

205 < λατ. al(l)ium "σκόρδο": Νικολαΐδης, σελ. 22. Meyer-Lübke, αριθμ. 366. Parahagi, σελ. 140. Schlösser, σελ. 87.

πουλί)· *furn'ígǎ*, αντί *furnígǎ*²⁰⁶ (179: μυρμήγκι)· *iérm^u*, αντί *yérm^u*²⁰⁷ (185: σκουλήκι)· *muleáre*, αντί *mbI'áre*²⁰⁸ (189: γυναίκα· σημειώνουμε επίσης την παραλλαγή *θεáminǎ*²⁰⁹ που δεν καταγράφεται σε καμία περιοχή του άτλαντα)· *ínált*, αντί *anált^u*²¹⁰ (193: μεγάλος, ψηλός)· *geáǵǵtu*, αντί *dzeádit^u*²¹¹ (239: δάχτυλο).

Εδώ θα πρέπει να προστεθούν και πολλές περιπτώσεις, όπου αλλοιώνεται ή “αποσιωπάται” εντελώς η κατάληξη μιας σειράς προσηγορικών:

múndi, αντί *múnde*²¹² (σελ. 61: βουνό)· *bǎkíri*, αντί *bǎkíre*²¹³ (67: μπακίρι)· *kǎláí*, αντί *kǎlá(l)e*²¹⁴ (71: καλάι)· *ǵuneárin*, αντί *ǵuneárine*²¹⁵ (107: κέδρος)· *arupusít*, αντί *arupusít^u*²¹⁶ (117: καλαμπόκι)· *ǵumurón'* αντί *ǵumurón'^u*²¹⁷ (157:

206 < λατ. *formica* “μυρμήγκι”: Νικολαΐδης, σελ. 574. Meyer-Lübke, αριθμ. 3 445. Parahagi, σελ. 574 (λ. “*furnícǎ*”) και 575. Schlösser 38 και 81.

207 < λατ. *vermis*, “σκουλήκι”: Νικολαΐδης, σελ. 130. Meyer-Lübke, αριθμ. 9 231. Parahagi, σελ. 620. Schlösser, σελ. 32, 62 και 80.

208 < λατ. *mulier*, αιτ. *mulierem* “γυναίκα”: Νικολαΐδης, σελ. 301. Meyer-Lübke, αριθμ. 5 730. Parahagi, σελ. 789, 831. Schlösser, σελ. 78.

209 < λατ. *femina* “γυναίκα”: Νικολαΐδης, σελ. 173. Meyer-Lübke, αριθμ. 3 239. Parahagi, σελ. 789, 831.

210 < λατ. *in-altus*, “ψηλός” (πρβλ. ρ. *inalto* “ανυψώνω”, *in alto*): Νικολαΐδης, σελ. 395. Parahagi, σελ. 152.

211 < λατ. *digitus*, “δάχτυλο”: Νικολαΐδης, σελ. 528. Meyer-Lübke, αριθμ. 2 638. Parahagi, σελ. 521. Schlösser, σελ. 47, 58, 75 και 103.

212 < λατ. *mons*, *montis*, αιτ. *montem* “βουνό”: Νικολαΐδης, σελ. 302. Meyer-Lübke, αριθμ. 5 664. Parahagi, σελ. 834 (λ. “*múnte*”). Schlösser, σελ. 40, 92 και 94.

213 < τουρκ. *bağır*: Νικολαΐδης, σελ. 309-310. Parahagi, σελ. 260. Προσθέτουμε ότι στο χωριό χρησιμοποιείται εξίσου συχνά το βλάχ. *hǎlkumǎ* (< ελλην. χάλκιμα: Νικολαΐδης, σελ. 585. Parahagi, σελ. 641.

214 < τουρκ. *qalaj*: Νικολαΐδης, σελ. 186. Parahagi, σελ. 327.

215 < λατ. *juniperus* “άρκευθος, είδος κέδρου”: Νικολαΐδης, σελ. 531. Meyer-Lübke, αριθμ. 4 624. Parahagi, σελ. 636. Schlösser, σελ. 47, 71, 74 και 103.

216 < ελλην. *αραποσίτι* < *αραβόσιτος*. Οι Νικολαΐδης, σελ. 70, και Parahagi, σελ. 184, το αποθησαυρίζουν ως “*αραπόσιτε*” και *arapósite*” αντίστοιχα.

τυφλοπόντικο). **máre** **šoári**, αντί **máre** **šuárik^u**²¹⁸ (159:μεγαλοπόντικο). **kuk**, αντί **kúk^u**²¹⁹ (169:κούκος). **bîrbát**, αντί **bîrbát^u**²²⁰ (187:άντρας). **om**, αντί (u) **óm^u**²²¹ (191:άνθρωπος). **gros**, αντί **grós^u**²²² (195:χοντρός). **mînúť**, αντί **mînúť^u** (197:λιγνός). **săňătós**, αντί **săňătós^u** (199:γερός). **kap**, αντί **káp^u**²²³ (και **glávă**²²⁴. 203:κεφάλι). **buş**, αντί **búş^u**²²⁵ (237:γροθιά). **h'ikát**, αντί **h'ikát^u**²²⁶ (261:συκώτι). **kuf**, αντί **kúf^u** (283:κουφός).

II. Άστοχες καταγραφές:

Σελ. 51: ρυάκι: **aríu**²²⁷, αντί **vále** ή **válikă** (ή **avláček** **e ku ářă**).
73: λουλούδι: **lulúďă**: άγνωστος τύπος, αντί **lulídă** (πληθ. **lulíde**)²²⁸
και **floářă** (πληθ. **floáre**)²²⁹.

217 Αβέβαιης ετυμολογίας: < λατ. *mus* + *araneus* (πρβλ. γαλλ. *musaraigne*) ή < παλαιοσλαβ. *mysina* (;): Νικολαΐδης, σελ. 495. Meyer-Lübke, αριθμ. 5765. Patahagi, σελ. 1159.

218 **máre** < λατ. *mas*, *maris*, αιτ. *marem* “αρσενικός, ανδρικός”. **šuárik^u** < λατ. *sorex*, *-icis*, *soricem*, “ύραξ, ποντίκι”: Νικολαΐδης, σελ. 280 και 491. Meyer-Lübke, αριθμ. 8098. Patahagi, σελ. 769 και 1154. Schlösser, σελ. 47, 49, 70 και 103.

219 < λατ. **cucus* “κούκος”: Νικολαΐδης, σελ. 230. Meyer-Lübke, αριθμ. 2360. Patahagi, σελ. 391-392. Schlösser, σελ. 86.

220 < λατ. *barbatus* “πωγωνοφόρος, γενειοφόρος”. Νικολαΐδης, σελ. 313. Meyer-Lübke, αριθμ. 946. Patahagi, σελ. 262 (λ. “*bărbăt*”). Schlösser, σελ. 45, 53 και 54.

221 < λατ. *homo* “άνθρωπος”. Νικολαΐδης, σελ. 389. Meyer-Lübke, αριθμ. 4170. Patahagi, σελ. 935. Schlösser, σελ. 41.

222 < λατ. *grossus* “παχύς”: Νικολαΐδης, σελ. 150. Meyer-Lübke, αριθμ. 3881. Patahagi, σελ. 599. Schlösser, σελ. 69.

223 < λατ. *caput* “κεφάλι”: Νικολαΐδης, σελ. 195. Meyer-Lübke, αριθμ. 1668. Patahagi, σελ. 312-313. Schlösser, σελ. 28.

224 Αθησαύριστο (;) < σλαβ.-σερβ. *glava* “κεφάλι”: Μπόγκας, *Τά γλωσσικά ιδιώματα τής Ήπειρου*, Α', σελ. 96.

225 Άγνωστης ετυμολογίας: Patahagi, σελ. 299.

226 < λατ. (*jecur*) *ficatum*: βλ. υποσημ. 186.

227 < λατ. *rivus* (μεταγεν. *rius*) “ρυάκι”: Meyer-Lübke, αριθμ. 7341. Patahagi, σελ. 203. Schlösser, σελ. 39, 59, 80 και 100.

228 Αθησαύριστο (;) <; ελλην. λουλούδι (< αλβαν. *lule*: Ανδριώτης, *Ετυμολογικό λεξικό*, σελ. 191), με πιθανό συμφυρμό προς το λ(ε)ιλίδιον > λειρίδιον (πρβλ.

81: ωριμάζει: **z disfeáte**²³⁰ (κ. λ. “λύνεται”, “ανοίγει”, “αποσπάται”, αντί **si fáte, si koárte**²³¹, **si adárǎ**²³², **skaóte**²³³).

231: μασχάλη: **líma**²³⁴. άγνωστη λέξη (δεν μαρτυρείται εξάλλου πουθενά αλλού!), αντί του κοινού **sunsoárǎ**²³⁵.

243: σκέλος: **diǰála**²³⁶, αντί **ǰór^u** (ή **ǰóf^u**). η καταγραφή του άτλαντα δεν απαντά σε καμιά άλλη από τις βλαχόφωνες εστίες που εξετάζονται.

275: στραβοκοιτάζοντας: **strímb^u**: ο καταγραμμένος βλάχ. τύπος, που αντιστοιχεί στους ΝΕ “στραβός”, “αλλήθωρος”, σε καμιά πε-

και λατ. *lilium*). Βλ. και πιο πάνω, υποσημ. 113.

²²⁹ Σημειώνουμε επίσης πως τα λουλούδια της κουφοξυλιάς (που συλλέγονται, ξηραίνονται και χρησιμοποιούνται ως αντιπυρετικό αφέψημα) λέγονται στα βλάχικα **lulíe**, ενώ για πολλά άλλα λουλούδια υπάρχουν εξειδικευμένα αθησαύριστα (;) ονόματα: **n'áre** (< λατ. **melem* < *mel, melis* “μέλι”: *Parahagi*, σελ. 922) **a úrsului** (**úrsu** < λατ. *ursus* “αρκούδα”: *Parahagi*, σελ. 1246· **lui**: γεν. του οριστ. άρθρου **lu**), **pašteoárǎ** (< **Pášte** < λατ. *Pascae* “Πάσχα”: *Parahagi*, σελ. 950 + **oárǎ** λατ. *hora* “ώρα”: *Parahagi*, σελ. 930-931, κλπ.).

²³⁰ < Γ'ενικ. πρόσ. οριστ. ενεστ. του ρ. **mi** (< λατ. *me*) **disfáku** < λατ. *disfacio, disfacere*: *Νικολαΐδης*, σελ. 376-377. *Parahagi*, σελ. 481.

²³¹ < Γ'ενικ. πρόσ. οριστ. ενεστ. του ρ. **mi** (λατ. *me*) **kóku** < λατ. *coco, cocere* < *coquo* “ψήνω, μαγειρεύω”: *Νικολαΐδης*, σελ. 225. *Meyer-Lübke*, αριθμ. 2212. *Parahagi*, σελ. 376.

²³² Ίσως από το λατ. *ad + arare* “οργώνω” ή *dolare* “πελεκώ”: *Parahagi*, σελ. 106-107 (ο *Νικολαΐδης*, σελ. 51, προτείνει και την ετυμολ. < λατ. *adparare, adparare* “ετοιμάζω”).

²³³ < Γ'ενικ. πρόσ. οριστ. ενεστ. του ρ. **skótu** “βγάζω, αφαιρώ” < λατ. **excoto, excotere* (< *excutere* “εκκρούω, εξάγω”): *Meyer-Lübke*, αριθμ. 2998. *Parahagi*, σελ. 1069 (ο *Νικολαΐδης*, σελ. 486, < λατ. **excutululo* “εκκρούω”). Βλ. και υποσημ. 110.

²³⁴ Αθησαύριστο (;) < ;

²³⁵ Λατινογενές οπωσδήποτε, αλλά αβέβαιης ετυμολογίας: < λατ. *subtus* “κάτωθεν” + *ola* < *ala* “φτερό, μασχάλη” ή < λατ. *subalaris*, “υπομάσχαλος”, *subalare*, “εσθήτα ή ζώνη υπομάσχαλος”, είτε ακόμη **sun** < λατ. *sub* “υπό” + **soárǎ** (< λατ. *sub + ala*) ή τέλος < **sun** + **soáre** (< λατ. *sol, solis, αιτ. solem* “ήλιος”) “το μέρος του σώματος που δεν βλέπει ο ήλιος”. *Νικολαΐδης*, σελ. 495. *Meyer-Lübke*, αριθμ. 8346. *Parahagi*, σελ. 1101 (λ. “*soárǎ*”), 1134 (λ. “*sumsárǎ*”), 1135 (λ. “*sunsuárǎ*”).

²³⁶ < ελλην. *διχάλα*. *Parahagi*, σελ. 469.

ρίπτωση δεν σημαίνει μόνος του “στραβοκοιτάζοντας”²³⁷, αλλά συνδυάζεται πάντα με κάποιον ρηματικό τύπο, λ. χ. *mătreăște* ή *breăște* ή *veăde strîmbu* ή ακόμα *stravubreăște, stravuveăde, stravumătreăște*.

III. Γραμματικές αναντιστοιχίες και άλλα ερωτηματικά:

Σελ. 64-65. Ως βλάχικη απόδοση της ελληνικής λ. *λάσπη* σημειώνεται παντού (όπου δεν απαντά η λ. *múzgă*) ο τύπος *lășk’i*: πρόκειται όμως για τον πληθ. αριθμ. του προσηγ. *lășpe*²³⁸, που είναι εύχρηστος και στον εν. αριθμό: επομένως γιατί *lășk’i* και όχι *lășpe*;

Σελ. 118-119. Πλάι στον πληθ. αριθμ. *veárdză*, που αποδίδει στα βλάχικα όλα τα *λάχανα*, σε ορισμένα χωριά συναντούμε τον τύπο *vérdzu*²³⁹ (19, 64, 81) που είναι βέβαια ο ενικ. αριθμ. του προηγούμενου τύπου και δηλώνει μόνο το κραμβολάχανο.

Σελ. 208-209: Κι εδώ υπάρχει σύγχυση, καθώς για τη λέξη *γένεια* αλλού σημειώνεται ο ενικ. αριθμ. *bărbă* (“γενειάδα”: 9, 10, 11, 12, 16, 20, 28, 29, 32, 33, 41, 43, 44, 46, 47, 70, 81, 82 κλπ), αλλού ο πληθ. *bărg’i* (*γένεια*: 25, 34, 38, 39, 71, 89, 91, 92 κλπ) κι αλλού και οι δύο τύποι (66, 67). Στο Γρεβενίτι, παρόλο που λέγονται και οι δύο τύποι, σημειώνεται μόνον ο ένας (*bărg’i*).

Σελ. 176-177. *ψάρι*: *pésku* ή *peăște*²⁴⁰ (*peăști*), αλλά και *péști* (2, 22, 38, 50, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 84, 91, 93) ή *péște* (36) που συμπίπτει απόλυτα με τον πληθυντικό της ίδιας λέξης.

Σελ. 276-277. Για την απόδοση της λ. *αυτί* άλλοτε σημειώνεται ο τύπος *ureákl’e* ή *ureákl’i*²⁴¹ που είναι ενικός αριθμός και αντιστοιχεί απόλυτα στο *αυτί*, κι άλλοτε ο τύπος *urékl’i* ή *urékl’e* ή *u-*

237 Ίσως οι συντάκτες του άτλαντα να ήθελαν να γράψουν “αλλήθωρος” ή “στραβόθωρος”. πρβλ. Schlösser, σελ. 116.

238 Βλ. και Νικολαΐδης, σελ. 255. Parahagi, σελ. 725.

239 *vérdzu* και *veárdză* συνδέονται ετυμολογικά με το λατ. επίθ. *viridis*, “χλωρός, πράσινος”, και τον ουσιαστικοποιημένο πληθυντικό του ουδετέρου *viridia*, “φυτά, φυτεύματα, κήπος”. Νικολαΐδης, σελ. 115, 117. Meyer-Lübke, αριθμ. 9367 και 9368a. Parahagi, σελ. 1260, 1261.

240 < λατ. *piscis* “ψάρι”: Νικολαΐδης, σελ. 422. Meyer-Lübke, αριθμ. 6532. Parahagi, σελ. 966 (λ. “peăste”) και 969 (λ. “pescu”). Schlösser, σελ. 36 και 99.

241 < λατ. *oric(u)la* < *auricula* (υποκοριστ. του *auris*, “αυτί”), “λοβός αυτιού, αυτί”. Βλ. και Νικολαΐδης, σελ. 395. Meyer-Lübke, αριθμ. 793. Parahagi,

- rék'e** ή **urék'i** (1, 2, 17, 20, 22, 29, 37, 43, 48, 50, 51, 62 κλπ.), που είναι κανονικά ο πληθ. αριθμ. της ίδιας λέξης ("αυτιά").
 Σελ. 262-263: Εδώ δίνεται και ο ενικός και ο πληθυντικός αριθμός: **μάτι / μάτια: ókl'u, ókl'i**. Γιατί μόνον εδώ κι όχι σε όλες τις ανάλογες περιπτώσεις, πολύ περισσότερο που ο πληθυντικός του **ók-I'u** είναι ομαλότατος, χωρίς καμιά θεματική αλλαγή;
- Σελ. 78-79: για την απόδοση του ρήματος **ανθεί** και πλάι στην έκφραση **da** (**flóri** ή **lilúče**, **lilíče** ή **bubúk'e** ...) σημειώνονται και οι τύποι **deádi** (38, 39, 42, 44, 54, 77) ή **dédi** (52, 61), που είναι παράλληλοι τύποι του αορίστου του **da**²⁴² και δεν αποδίδουν ακριβώς τον ενεστώτα **ανθεί**. Με δεδομένο ότι στα βλαχόφωνα σημεία που μόλις σημειώσαμε είναι γνωστός και εύχρηστος ο τύπος του ενεστώτα **da**, όπως προκύπτει από τις σελ. 32-33 (**da ploá-ie**), ποιος ο λόγος αυτής της διαφοροποίησης;
- Σελ. 286-287: για την απόδοση του ρήματος **μυρίζει** και πλάι στον τύπο **an'urgeášte** ή **an'urgeášti** που επικρατεί, σε ορισμένα χωριά καταγράφεται ο τύπος **an'urdzéstē** (23, 22, 63) ή **an'urgéšti** (29, 35, 36, 58, 60, 61 κλπ). Ο τελευταίος όμως (**an'urgéšti**) είναι κανονικά 6' ενικό πρόσωπο της οριστικής ενεστώτα του ίδιου ρήματος²⁴³. Έτσι φαίνεται κι εδώ να υπάρχει μια κάποια σύγχυση, αυτή τη φορά στο γραμματικό πρόσωπο του ρηματικού τύπου.
- Το ίδιο και στη σελ. 275, όπου δίπλα σε γ' πρόσωπους τύπους **mutreášte** ή **mutreášti** (**strímbu**²⁴⁴) αποθησαυρίζεται ως ισοδύναμος ο τύπος (**stavru**)**mutréšti** (47), που είναι κανονικά 6' προσώπου. Ότι δεν πρόκειται για ιδιωματισμό, αλλά για λανθασμένη ή απρόσεκτη καταγραφή, αποδεικνύεται καθαρά από τη σελ. 271, όπου για το ίδιο χωριό (47: Γαρδίκι) ως γ' πρόσωπο του ίδιου ρήματος σημειώνεται ο τύπος **mutreášte**.

σελ. 1241-1242. Schlösser, σελ. 35.

²⁴² Πρβλ. Parahagi, σελ. 63 (όπου ολόκληρη η κλίση του ρήματος **dáu**). Επίσης A. J. B. Wace - M. S. Thompson, *Οι νομάδες των Βαλκανίων*, σελ. 248.

²⁴³ Για την κλίση των ρημάτων αυτής της συζυγίας βλ. Parahagi, ό. π., σελ. 79 ("hivréscu, hivréști, hivreášte ..."). Βλ. και Α. Μ. Κολτσίδα, *Οι Κουτσόβλαχοι, II: Γραμματική και λεξικό της κουτσοβλάχικης γλώσσας*, σελ. 63.

²⁴⁴ < λατ. strambus και strabus = strabo, -onis "στραβός, πλάγιος, αλλήθωρος". Meyer-Lübke, αριθμ. 8281. Parahagi, σελ. 1124-1125. Schlösser, σελ. 28, 69 και 75.

Σημειώνουμε ακόμη τη γενική ακαταστασία στη μορφολογία ή την ορθογραφία πολλών λέξεων. Έτσι, ενώ τα ονόματα των ελληνικών χωριών καταγράφονται (σελ. 14-15) σε μιαν άκαμπτη καθαρεύουσα (Γρεβενίτιον, Φλαμπουράριον, Γαρδίκιον, Βλαχογιάννιον, Ανήλιον, Βοτονόσιον, Κρανέα, Μηλέα, Γλυκομηλέα, Χρυσομηλέα), το υπόλοιπο γλωσσικό υλικό προσφέρεται σε μια μικτή ή εντελώς ιδιωματική κάποτε γλώσσα, όπου συνυπάρχουν πλάι πλάι τύποι όπως: χείλος, σκέλος, μηρός, καρπός, βροντά, αλλά και πλευμόνια, στράφτει, πεύκος, κέδρος, ουράνιο δοξάρι, πετσί, σκυλόδοντο (τραπεζίτης), μεγαλοπόντικο, τρίφυλλο, μπακίρι, καλάι κ. ά., με συχνά ορθογραφικά και άλλα λάθη: σήκαλη, Ελαττοχώριον, Γλιοχώριον, Άνω Γραμματικῶν, Τσαριτσάνι, Ξηρολειβάδον, Καλαρίτσιον κλπ. Κι αν όλα αυτά θα ήταν ίσως ήσσονος σημασίας για κάποια εκλαϊκευτική εργασία ενός ενθουσιώδους ερασιτέχνη, αποκτούν άλλες διαστάσεις, όταν “αλιεύονται”, και μάλιστα ἐν ἀφθονία, σε επιστημονικές μελέτες που φιλοδοξούν να είναι υψηλού επιπέδου.

* * * *

Δυστυχώς, για μεγάλο χρονικό διάστημα και για διάφορους λόγους, ο ελληνικός πνευματικός κόσμος – με ελάχιστες εξαιρέσεις – αγνόησε, για να μην πούμε περιφρόνησε, άσοφα και προκλητικά κάποτε, τους ζωντανούς θησαυρούς της πατρίδας μας και τους εγκατέλειψε στην αφάνεια ή άφησε την ανακάλυψη και αξιοποίησή τους σε ξένες και “ευκαιριακές” επιστημονικές ομάδες. Κι όταν έσκυψε πάνω τους, το έκανε συχνά διστακτικά με μιαν αδιόρατη ή και φανερή φοβία μήπως τα ξένα γλωσσικά στοιχεία αλλοιώσουν την επίσημη ιστορική φυσιογνωμία χωριών και ολόκληρων περιοχών. Μια τέτοια στάση ήταν παλαιότερα εύκολα κατανοητή και συγγνωστή. Σήμερα όμως, παρόλο που δεν εξέλιπαν εντελώς οι πιθανότητες πολιτικής εκμετάλλευσης τέτοιων θεμάτων²⁴⁵, ο πραγματικός κίνδυνος για την περιοχή μας, αλ-

²⁴⁵ Για παράδειγμα στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* δημοσιεύτηκε πρόσφατα (5-8-2000, σελ. 7) άρθρο με τίτλο “Πάγια γραμμή της Άγκυρας και στην ιστοσελίδα του Τζεμ. περί μειονοτήτων” (Διαδίκτυο www.mfa.gov.tr), από όπου αντιγράφουμε τα εξής: “Σχετικά με τη βλάχικη μειονότητα στην Ελλάδα αναφέρονται προβλήματα εκπαίδευσης, θρησκευτικά προβλήματα, πολιτισμού, εθνικής ταυτότητας, ελευθερίας του Τύπου κλπ ...”

λά και για τα περισσότερα χωριά της Ηπείρου, δεν ελλοχεύει στην αναγνώριση και παραδοχή ορισμένων φανερών ξενόφερτων γλωσσικών στοιχείων – που αποτελούν τους μοναδικούς κάποτε, αλλά αψευδείς μάρτυρες των μικρών ή μεγάλων πληθυσμιακών μετακινήσεων και αλληλοεπιδράσεων μέσα στα όρια του βαλκανικού γλωσσικού, εθνικού, πολιτισμικού και θρησκευτικού μωσαϊκού, υπενθυμίζοντας πως ο χώρος της Ηπείρου που έμεινε μακριά από τις καταγραφές των μεγάλων Ιστορικών (προφανώς γιατί βρέθηκε τις περισσότερες φορές στο περιθώριο των μεγάλων γεγονότων της ελληνικής ιστορίας) έχει και αυτός τη δική του ιστορία²⁴⁶ –, αλλά στην πληθυσμιακή συρρίκνωση²⁴⁷ και τον γενικό μαρασμό της επαρχίας.

Συνεπώς όποια κι αν είναι η αλήθεια που κρύβεται πίσω από τα λαϊκά στοιχεία και τον πολιτισμό της περιοχής μας (να μη λησμονούμε ποτέ τη γνωστή ρήση πως εθνικό είναι ό, τι είναι αληθινό), πρέπει αυτή να αναζητηθεί – και γρήγορα μάλιστα – από δικούς μας ανθρώπους, όχι βέβαια για ρατσιστικούς ή σοβινιστικούς λόγους, αλλά γιατί είναι οι πλέον κατάλληλοι να την ανακαλύψουν ακόμη και στην πιο κρυμμένη γωνιά, να την ανασύρουν ευλαβικά, να την αποτυπώσουν με ακρίβεια και να την ερμηνεύσουν ορθά. Τέτοιου είδους εργασίες στο χώρο της γλωσσολογίας απαιτούν καλή γνώση των τοπικών ιδιωμάτων, μακρόχρονη παραμονή στην περιοχή όπου αυτά επιβιώνουν, εξοικείωση με τους ζωντανούς φορείς τους, τους ιδιοματισμούς και το επαγγελματικό τους ιδιόλεκτο (jargon) κ. τ. ό. Αλλιώς (ας μας επιτραπεί η έκφραση, όσο βαριά κι αν ακούγεται) ελάχιστα θα διαφέρουν από “δουλειές του ποδαριού”... Όσο αφήνουμε τη μελέτη της ζωντανής μας κληρονομιάς σε ξένα, περαστικά και ανεξερεύνητων διαθέσε-

²⁴⁶ Είναι κρίμα που στον έξοχο συλλογικό τόμο για την Ήπειρο, που εκδόθηκε πρόσφατα κάτω από τη γενική εποπτεία του Ακαδημαϊκού Μ. Β. Σακελλαρίου (Ήπειρος, 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού, Αθήνα 1997), η γλωσσική ιστορία του ηπειρωτικού χώρου παραμένει εντελώς στο περιθώριο.

²⁴⁷ Με άμεσο επακόλουθο το οριστικό κλείσιμο πολλών σχολείων, την εγκατάλειψη του παραδοσιακού τρόπου ζωής, τη σταδιακή μετατροπή καλλιεργήσιμων εκτάσεων σε χερσότοπους και δάση, την εξαφάνιση μεγάλων κτηνοτροφικών μονάδων, τον αργό θάνατο της παραδοσιακής βιοτεχνίας (υφαντουργίας, ξυλογλυπτικής, βαρελοποιίας) κ. ά. π.

ων “χέρια”, θα τρέχουμε συνεχώς ἐκ τῶν ὑστέρων να διορθώνουμε (αν προλαβαίνουμε βέβαια ...) τις όχι πάντα αθώες ανακρίβειες ή “απροσεξίες” των αλλοδαπών “αυθεντιών”²⁴⁸. Κάτω από αυτό το πρί-

248 Δεν πρόκειται ούτε για υπερβολή ούτε για εύκολη και φτηνή εθνικιστική κορόνα, αλλά για θλιβερή διαπίστωση που στηρίζεται σε αρκετές και σοβαρές ενδείξεις. Η απίστευτη λ. χ. για ειδικούς γλωσσολόγους κακοποίηση της ελληνικής γλώσσας (με αναρίθμητους ανορθόγραφους, “μικτούς”, ιδιωματικούς, περιττούς ξενόφερτους ή και ανύπαρκτους τύπους· μερικά παραδείγματα από τον Schlösser:

πλύνομαι [αντί πλένομαι], έσχον [αντί είχα], ανάπτω [αντί ανάβω], τινάσσω [αντί τινάζω], εγχείρησις, γραία, αλλά και πασπατεύω [;], λουβί [;], αχαμνός [χαμένος], γλήγορα [γρήγορα], δαγκάνω [δαγκώνω], γνέμα [νήμα], φάδι [υφάδι], όχεντρα [οχιά], || επώλεσα, θέλω να πωλέσω, έχω πωλέσει [αντί πούλησα, θέλω να πουλήσω, έχω πουλήσει], ζυγιάζω [αντί ζυγίζω], θέλω να κουτσάσω [αντί θέλω να κουτσαίνω: σελ. 126]· έχω χονδρίσει, θα χονδρίσω και θέλω να χονδρίσω [αντί έχω χοντρύνει, θα χοντρύνω και θέλω να χοντρύνω αντίστοιχα], ύφασα, έχω υφάσει, θέλω να υφάσω [αντί ύφανα, έχω υφάνει, θέλω να υφάνω], εκτύλισσα [εκτύλιξα;] μη σώπασης, ζαροματιά, κρεμίδι, μιλιά [αντί μηλιά], κοιλό [= κιλό], λήστης [= ληστής], αξώνι, σπύρτο, ο τείχος, δίψη, φονάζω, στουπίο, μελαγχορινός, έννεσις, ογδώντα κλπ)

ίσως να μη δείχνουν μόνο το αδύναμο επιστημονικό οπλοστάσιο των συγγραφέων, αλλά να υποκρύπτουν ενδεχομένως και μια διάθεση περιφρόνησης μιας γλώσσας με υπερτρισεχλιετή ιστορία, όπως είναι η ελληνική γλώσσα. Κι αν ένα τέτοιο συμπέρασμα κινείται ίσως στη σφαίρα της εικασίας, η υποβάθμιση αντίθετα του εμπλουτισμού του φτωχού σε πολλούς τομείς βλάχικου ιδιώματος από το πλουσιότερο ελληνικό λεξιλόγιο των δίγλωσσων συνήθως φορέων του είναι κάτι περισσότερο από οφθαλμοφανές. Πώς αλλιώς να εξηγηθεί η γενική διαπίστωση ότι συχνά οι συντάκτες του άτλαντα, ενώ καταγράφουν κανονικά τις σλαβικής ή αλβανικής προέλευσης βλάχικες λέξεις, παρασιωπούν συστηματικά τα πολυάριθμα βλάχικα δάνεια από την ελληνική γλώσσα (βλ. και πιο πάνω, υποσημ. 31), παρόλο που αυτά έχουν ενσωματωθεί εδώ και αρκετά χρόνια στο βλάχικο ιδίωμα της περιοχής με απόλυτη προσαρμογή στη φωνητική και τη μορφολογία του (π. χ. **angúru, spuryítu, nihterídä, h'iliðone** κλπ); Προς την ίδια κατεύθυνση οδηγούν και ορισμένα άλλα χαρακτηριστικά παραδείγματα, όπως αυτά που ακολουθούν:

Στη σελ. 169 της διατριβής του Schlösser η ελλην. λ. **τσάπα** αποδίδεται στα βλάχ. ως **dikél'e**. Πέρα από το γεγονός ότι πρόκειται μάλλον για διαφορετικά αγροτικά εργαλεία, είναι ολοφάνερο ότι το βλάχ. προσηγορικό (όπως όλες οι βλάχ. λέξεις με αρχικό φθόγγο το δ) είναι ελληνικό δάνειο και α-

σμα η διοργάνωση επιστημονικών συναντήσεων με παρόμοιο αντικείμενο προς τη θεματολογία του σημερινού συνεδρίου είναι μια πολύτιμη αχτίδα φωτός που δημιουργεί αισιόδοξες προοπτικές στο θέμα της διάσωσης και αξιοποίησης των τοπικών λαϊκών παραδόσεων. Γι' αυτό κλείνοντας θα θέλαμε να συγχαρούμε και πάλι τους εμπνευστές και διοργανωτές της σειράς των Συνεδρίων Μετσοβίτικων Σπουδών και να ευχηθούμε την απρόσκοπτη και αδιάλειπτη συνέχισή τους.

RÉSUMÉ

Par la publication de l'*Aromunische Sprachatlas, Atlasul lingvistic arumân (ALiA)*, I, Hamburg 1985, les rédacteurs du volume J. Kramer, K.-J. Fiacre, R. Schlösser et B. Wild se sont proposés de répondre à un *desideratum* urgent de la recherche moderne concernant l'étude de l'aroumain, la langue romane des Valaques; en effet cette langue, qui ne dispose ni d'alphabet propre ni de monuments écrits, est actuellement en voie de disparition et ne subsiste que dans quelques îlots bilingues, plus ou moins isolés, de la Grèce du Nord. Or, le fait que – selon la propre déclaration des auteurs –, parmi les membres de l'équipe qui effectua la recherche sur place, personne ne parlait l'aroumain comme langue maternelle et que l'équipe travaillait clandestinement (!), sans aucune autorisation officielle, a eu des conséquences fâcheuses sur l'élaboration de cet Atlas linguistique. Le volume foisonne de fautes multiples, d'inexactitudes incroyables et de toutes sortes de lacunes, qui amoindrissent considérablement son utilité et sa valeur scientifique.

ποδίδει τη λέξη δικέλι (< δικέλλιον < αρχ. ελλην. δίκελλα). Από την άλλη πλευρά το προσηγορικό τσάπα είναι λατινικής καταγωγής (<λατ. sappa "είδος δικέλλης": J. F. Niermeyer-C. van de Kieft, *Mediae Latinitatis Lexicon minus*, Leiden 1984, σελ. 938. Τ. Παπαηαγι, σελ. 1051, λ. "sápă" και 1214 λ. "ȧp") και πέρασε στα ελληνικά ή από τα ιταλικά (< zappa: Ανδριώτης, σελ. 379) ή από τα βλάχικα (sápă ή ȧpă). Συνεπώς ως ελληνικό αντίστοιχο του δικέλ'ε έπρεπε να τεθεί το δικέλι.

Ομοίως στη σελ. 129 της ίδιας διατριβής ως αντίστοιχο του βλάχικου δάνειου από την ελληνική sindăyie έπρεπε να τεθεί η ελληνική λ. συνταγή και όχι το ελληνικό δάνειο από τα ιταλικά ρετσέτα κ. ο. κ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑΣ, Ε., *Η πολιτική πλευρά του κουτσοβλαχικού ζητήματος, με Επιλεγόμενα του Α. Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ*, Τρίκαλα ³1992.
- ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ, Ν. Π., *Ετυμολογικό λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη ³1983.
- ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Π., *Μονογραφία περί τῶν Κουτσοβλάχων*, Αθήνα 1905.
- COSERIU, E., *Η Γλωσσογεωγραφία* (μετάφρ. από τα ισπαν. Κ. Μηνά), Θεσσαλονίκη 1982 (ΙΝΣ, Ιδρ. Μ. Τριανταφυλλίδη).
- DAHMEN, W. - KRAMER, J., *Aromunischer Sprachatlas, Atlasul lingvistic arumân (ALiA)*, I (Redaktion: Johannes Kramer, Mitarbeiter: Klaus-Jürgen Fiacre - Rainer Schlösser - Beate Wild), Hamburg 1985 (= *Balkan - Archiv*, Neue Folge - Beiheft, Band 4, I).
- DAHMEN, W., "Der Aromunische Sprachatlas (ALiA)", στον συλλογικό τόμο (με εκδότη τον Rupprecht Rohr): *Die Aromunen. Sprache - Geschichte - Geographie*, Hamburg 1987, σελ. 145-154.
- ΓΚΙΝΗΣ, Ν., *Αλβανο-Ελληνικό λεξικό (Fjalor Shqip-Geqisht)*, Ιωάννινα 1998 (Παν/μιο Ιωαννίνων).
- HAMMOND, N. G. L., *Migrations and Invasions in Greece and Adjacent Areas*, New Jersey 1976, σελ. 37-41 ("The Nomadic Peoples: ... The Vlachs").
- ΚΑΡΑΤΖ'ΕΝΗΣ, Ν. Β., *Οι νομάδες κτηνοτρόφοι των Τζουμέρκων*, Άρτα 1991.
- ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗΣ, Τ., *Περί τῶν Βλάχων τῶν ἐλληνικῶν χώρων, Α': Συμβολή εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Κουτσοβλάχων*, Θεσσαλονίκη 1964.
- ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ, Α., *Τί εἶναι οἱ Κουτσοβλαχοί*, Αθήνα 1939.
- , "Βλάχοι", στον τμητικό τόμο *Προσφορά εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδη ἐπὶ τῆ εἰκοσιπενταετηρίδι τῆς Καθηγεσίας αὐτοῦ (1926-1951)*, Θεσσαλονίκη 1953, σελ. 326-344.
- ΚΙΛΙΠΙΡΗΣ, Φ. Ε., "Αρμάνοι", *οι βλαχόφωνοι τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου*, Λάρισα 1994.
- ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ, Α. Μ., *Οἱ Κουτσοβλαχοί, I: Ἐθνολογική και λαογραφική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1976. *II: Γραμματική και λεξικό τῆς κουτσοβλαχικῆς γλώσσας*, Θεσσαλονίκη 1978.
- ΛΑΖΑΡΟΥ, Α. Γ., "Αρωμουνική ἀνθρωπωνυμία", στα *Πρακτικά του Β' Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού χώρου (Ἡπειρος - Μακεδονία - Θράκη) 13-15 Ἀπριλίου 1978*, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ 159), σελ. 157-181.

- , *Ἡ Ἀρωμουνική καὶ αἱ μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς*, διδακτ. διατρ., Αθήνα 1976· ²1986, γαλλ. μετάφρ. M.-H. BLANCHAUD: A. LAZAROU, *L'aroumain et ses rapports avec le grec*, Θεσσαλονίκη 1986.
- LAZAROU, A., "Des origines de l'Aroumain et de ses rapports avec les langues environnantes", στον συλλογικό τόμο (με εκδότη τον R. ROHR): *Die Aromunen . Sprache - Geschichte - Geographie*. Hamburg 1987, σελ. 72-87.
- ΛΑΖΑΡΟΥ, Α. Γ., *Βαλκάνια και Βλάχοι*, Αθήνα 1993.
- MEYER-LÜBKE, W., *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg ⁴1968.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Γ. Δ., *Λεξικό της Νέας Ἑλληνικῆς γλώσσας με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων: Ερμηνευτικό, ετυμολογικό, ορθογραφικό, συνωνύμων-αντιθέτων, κυρίων ονομάτων κλπ.*, Αθήνα 1998.
- ΜΠΟΥΓΚΑΣ, Ε. Α., *Τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς Ἠπείρου, Α΄: Γιαννιώτικα καὶ ἄλλα λεξιλόγια*, Ιωάννινα 1964. *Τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς Ἠπείρου (Βορείου, Κεντρικῆς καὶ Νοτίου), Β΄: Γλωσσάρια Β. Ἠπείρου, Θεσπρωτίας, Κόνιτσας κ. ἄ.*, Ιωάννινα 1966.
- NIERMAYER, J. F. (- KIEFT, C. van de), *Mediae Latinitatis Lexicon minus*, Leiden 1984.
- ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Κ., *Ἐτυμολογικὸν Λεξικὸν τῆς Κουτσοβλαχικῆς γλώσσας*, Αθήνα 1909.
- ΝΤΙΝΑΣ, Κ., *Το κουτσοβλάχικο ἰδίωμα τῆς Σαμαρίνας. Φωνολογικὴ ἀνάλυση*, Διδ. διατρ., Θεσσαλονίκη 1986.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Κ., "Προβλήματα αξιολόγησης των τοπωνυμίων από ιστορική ἀποψη", δημοσ. στα Πρακτικά του Δεύτερου Συμποσίου Λόγου: *Ὁ λόγος για το Ζαγόρι*, Ιωάννινα 1988, ΙΛΕΖ, σελ. 1-16.
- , "Συμβολὴ στην αρωμουνική ονοματολογία. Τα τοπωνύμια του χωριού Μηλιά Μετσόβου", *Ὄνοματα. Revue onomastique* 12 (1988) σελ. 384-412.
- , *Τοπωνυμικὸ τῆς περιοχῆς Ζαγορίου*, Ιωάννινα 1991 (ΕΕΦΣΠΙ Δωδώνη, Παράρτημα αριθμ. 45).
- ΠΑΡΑΗΑΓΙ, Τ., *Dictionarul dialectului Aromân general și etimologic (Dictionnaire aroumain [Macédo-roumain] général et étymologique)*, București ²1974.
- ΡΑΙΟΣ, Δ. Κ., "Τοπωνυμικά Ι", ΕΕΦΣΠΙ, Δωδώνη, *Φιλολογία* 19 (1990) σελ. 225-265.
- ROHR, R. (εκδ.): *Die Aromunen. Sprache - Geschichte - Geographie. Ausgewählte Beiträge zum Ersten Internationalen Kongress für aromunische Sprache und Kultur in Mannheim vom 2.-3. September 1985*, Hamburg 1987 (= *Balkan-Archiv, Neue Folge, Beiheft, Band 5*).
- ΡΩΜΑΝΟΣ, Μ. Ν., "Απόψεις και θέσεις για το ὄνομα, την καταγωγή και τη γλώσσα των Κουτσοβλάχων", ἀνάτ. ἀπό τον τόμο "Μνήμη" Γεωργίου Ι. Κουρμούλη, Αθήνα 1983, σελ. 1-31.

- ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Μ. Β. et alii, *Ήπειρος, 4 000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα ("Εκδοτική Αθηνών") 1997.
- SCHLÖSSER, R., *Historische Lautlehre des Aromunischen von Metsovon* (Dissertation der Philosophischen Fakultät der Universität zu Köln 1985), Hamburg 1985 (= *Balkan-Archiv*, Neue Folge, Beiheft, Band 3).
- WACE, A. J. B. - THOMPSON, M. S., *Οι νομάδες των Βαλκανίων* (μετάφρ. από την αγγλ. έκδ. *The Nomads of the Balkans, London 1914* Π. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΟΥ, με *Εισαγωγή και σχόλια* Ν. ΚΑΤΣΑΝΗ), Θεσσαλονίκη 1989.
- WEIJNEN, A. (εκδ.), *Atlas linguarum Europae (= ALE), Premier questionnaire*, Nimègue 1973.